МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: «**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0133-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
К. А. Гаркуша

Керівник: професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
_____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н.
_____ Т. В. Турбар

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри_____
«21» листопада 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гаркуші Катерині Андріївні

1. Тема роботи: «Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки»
керівник роботи Сущенко Лариса Олександрівна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 р. № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи: 21 листопада 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): на основі аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури розкрити сутність провідних дефініцій дослідження; розкрити особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки; теоретично обґрунтувати педагогічні умови ефективності формування у майбутніх учителів початкових класів ціннісних орієнтацій та здійснити їх експериментальну перевірку; розробити модель і технологічну карту процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів; підготувати науково-методичні матеріали щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиць – 7, рисунків – 5.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сущенко Л. О.	02.02.24 р.	02.02.24 р.
Розділ 1	Сущенко Л. О.	27.03.24 р.	27.03.24 р.
Розділ 2	Сущенко Л. О.	14.05.24 р.	14.05.24 р.
Висновки	Сущенко Л. О.	23.09.24 р.	23.09.24 р.

7. Дата видачі завдання: 02.02.24 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий	виконано
2	Написання вступу	березень	виконано
3	Написання першого розділу	квітень-червень	виконано
4	Написання другого розділу	вересень	виконано
5	Написання висновків	жовтень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
7	Захист	грудень	виконано

Студент _____К. А. Гаркуша
(підпис) (прізвище та ініціали)
Керівник роботи _____Л. О. Сущенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 98 с., 8 таблиць, 5 рисунків, 63 джерела.

Мета дослідження: розкрити особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки; визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови ефективності досліджуваного процесу.

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: теоретичні (аналіз наукової та навчально-методичної літератури для порівняння та зіставлення різних підходів до обраної проблеми, визначення її теоретичних основ, визначення понятійно-категоріального апарату), емпіричні (спостереження, анкетування, опитування, бесіда, метод експертних оцінок, тестування, педагогічне прогнозування, педагогічний експеримент для виявлення результативності експериментальної роботи), статистичні (кількісний та якісний аналіз емпіричних даних).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні науково-методичних матеріалів щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Галузь використання: заклади вищої та післядипломної освіти.

ЦІННІСТЬ, ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ, МАЙБУТНІ ВЧИТЕЛІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ФОРМУВАННЯ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА

SUMMARY

Harkusha K. A. Pedagogical Conditions for the Formation of Value Orientations of Future Primary School Teachers in the Process of Professional Training

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references (63 items). The volume of the thesis is 98 pages (with 80 pages of the main text). The work includes 7 tables and 5 figures.

The purpose of the study is to reveal the features of formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training; to determine, theoretically substantiate, and experimentally verify the pedagogical conditions for the effectiveness of the investigated process.

According to the purpose the following tasks are defined:

1. Based on the analysis of philosophical, sociological, and psycho-pedagogical literature, to reveal the essence of the leading definitions of the study.

2. To reveal the features of the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training.

3. To theoretically substantiate the pedagogical conditions for the effectiveness of formation of value orientations in future primary school teachers and to conduct their experimental verification.

4. To develop a model and technological map of the process of formation value orientations of future primary school teachers.

5. To prepare scientific and methodological materials on the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training.

The object of the study is the process of professional training of future primary school teachers in higher education institutions.

The subject of the study is pedagogical conditions for the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training.

The first chapter, «Theoretical foundations of the formation of value orientations as a component of the personality of future primary school teachers,» presents a scientific interpretation of the concept of «value orientations»; the content, structure, and mechanisms of the formation of value orientations of future primary school teachers are presented; pedagogical conditions for the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training are determined and theoretically substantiated.

The second chapter, «Experimental verification of pedagogical conditions for the formation of value orientations of future primary school teachers in professional training,» diagnoses the level of the formation of value orientations of future primary school teachers in professional training; reveals the process of implementing pedagogical conditions for the formation of value orientations of future educators; presents the results of experimental research work.

The theoretical significance of the research lies in the author's identification and scientific substantiation of the peculiarities of the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training.

The practical significance of the research lies in the development and implementation of scientific and methodological materials on the formation of value orientations of future primary school teachers in the process of professional training.

Keywords: value, value orientations, future primary school teachers, pedagogical conditions, formation, professional training.

ЗМІСТ

Вступ……. 8

Розділ 1 Теоретичні засади формування ціннісних орієнтацій як складника особистості майбутнього вчителя початкових класів…….. 12

1.1. Наукові підходи до проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів…….. 12

1.2. Зміст, структура та механізми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів……...……. 24

1.3. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки…….. 34

Розділ 2. Дослідно-експериментальна перевірка педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у професійній підготовці……..……..……..... 49

2.1. Діагностика рівня сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у професійній підготовці..…..……..… 49

2.2. Упровадження педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки 61

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи……. 79

Висновки..... 89

Список використаних джерел..... 92

ВСТУП

Актуальною проблемою сьогодення є радикальні трансформації й конструктивні зміни освітньої галузі, результатом яких має стати конкурентоздатна національна система освіти, що забезпечить цілісний розвиток особистості людини як найвищої цінності суспільства. Нині освіта має стати чинником розвитку ціннісної сфери особистості, що, своєю чергою, передбачає її цілісне становлення, вибір ліній самореалізації як пріоритетних напрямів її життєвого шляху, цілісності самовираження.

Зрозумілим є той факт, що ключовою фігурою в цьому процесі виступає вчитель як головний організатор навчання і виховання підростаючого покоління, носій сукупності взаємопов’язаних термінальних, особистісно значущих та професійно-ціннісних орієнтацій. Тому важливим постає питання щодо удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів із аксіологічною спрямованістю, зокрема учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти. Саме ціннісні орієнтації визначають як засоби і напрями діяльності майбутнього вчителя початкових класів в цілому, так і конкретні засоби засвоєння й використання педагогічних цінностей.

Серед державних програм і нормативно-правових документів, що регулюють цей процес: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»); Державна програма «Вчитель»; Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»; Національна рамка кваліфікацій; Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки; Концепція «Нова українська школа»; Державний стандарт початкової освіти, Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та ін.

Фундаментальні засади аксіологічно орієнтованої професійної підготовки майбутніх учителів конкретизовано у таких аспектах, як:

– провідні цінності вищої освіти (І. Бех, Є. Біденко, І. Зязюн, З. Карпенко, В. Кремень, Н. Ничкало, А. Фурман, Л. Хомич та ін.);

– сутність, функції та зміст ціннісних орієнтацій особистості (М. Боришевський, В. Василенко, Д. Леонтьєв, О. Дробницький, Т. Мотуз, Н. Ткачова та ін.);

– значущість цінностей в освітньому процесі (Г. Балл, О. Бондаревська, В. Гриньова, І. Зязюн, В. Лозова, В. Рибалка, О. Савченко, О. Сухомлинська, Л. Сущенко та ін.);

– реалізація особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі (І. Бех, І. Зязюн, О. Пєхота, В. Сидоренко, Т. Сущенко та ін.);

– особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів (О. Андрющенко, Н. Бібік, О. Біда, Ю. Зубцова, Л. Корольова, С. Литвиненко, І. Полякова, Р. Пріма, О. Савченко, Л. Сущенко, О. Федій, Л. Хомич, І. Шапошнікова, З. Шевців та ін.).

Разом із тим у педагогічній науці не розкрито особливості формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки в закладі вищої освіти (далі – ЗВО), не обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують процес орієнтації студента на педагогічні цінності.

Отже, актуальність проблеми, об’єктивна потреба у формуванні професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти у фаховій підготовці, недостатня теоретична й практична розробленість зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи *«Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки»*.

Мета дослідження: розкрити особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки; визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови ефективності досліджуваного процесу.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. На основі аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури розкрити сутність провідних дефініцій дослідження.

2. Розкрити особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови ефективності формування у майбутніх учителів початкових класів ціннісних орієнтацій та здійснити їх експериментальну перевірку.

4. Розробити модель і технологічну карту процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів.

5. Підготувати науково-методичні матеріали щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Об’єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Для розв’язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: *теоретичні* (аналіз наукової та навчально-методичної літератури для порівняння та зіставлення різних підходів до обраної проблеми, визначення її теоретичних основ, визначення понятійно-категоріального апарату), *емпіричні* (спостереження, анкетування, опитування, бесіда, метод експертних оцінок, тестування, педагогічне прогнозування, педагогічний експеримент для виявлення результативності експериментальної роботи), *статистичні* (кількісний та якісний аналіз емпіричних даних).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано особливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні науково-методичних матеріалів щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами закладів вищої та післядипломної освіти з метою підвищення рівня професіоналізму майбутніх учителів початкових класів.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДНИКА ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1.1. Наукові підходи до проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів

Вимоги до діяльності в галузі освіти надзвичайно динамічні і за своєю суттю є одними з найскладніших історичних категорій, що піддаються постійним змінам. Сучасна освіта вимагає готовності фахівця до динамічної діяльності, мобільності при збереженні базисних, фундаментальних основ – аксіологічних ідей педагогіки.

Нині в Україні педагогічна освіта розглядається передусім як гуманітарна, що, в свою чергу, висуває нові вимоги до підготовки фахівця, готового до професійної самореалізації не тільки з традиційної позиції вчителя, але й в більш широкій сфері: «людина – суспільство – людина». Це вимагає відповіді на питання щодо того, які якості повинен мати викладач, здатний реалізовувати таку взаємодію. Науковці наголошують, що, безумовно, сучасний викладач повинен «не тільки знати «свій» предмет та технології його розгортання в навчально-виховному процесі» [36], до нього висувається набагато більше вимог у зв’язку з ускладненням функцій, що ним виконуються.

Тому й у змісті загальнокультурної підготовки педагога передбачається обов’язкове засвоєння навчальних дисциплін, спрямованих на підвищення гуманітарної, екологічної культури, пов’язаної з умінням і прагненням зберегти здоров’я, естетичної, інтелектуальної культури, покликаної розвинути культуру пізнання й мислення, збагатити його кругозір і обізнаність тощо.

Однак, поряд з визначенням зовнішніх параметрів зміни характеру базової педагогічної освіти все більше уваги приділяється внутрішнім аспектам вищої освіти спеціаліста-педагога. Сучасний педагог визначається як особа, що здійснює викладацьку й виховну роботу або розробляє проблеми педагогіки, це професійно-компетентна, творча гуманна особистість, у якої переважають духовно-моральні якості, яскраво виражена суб'єктна позиція, індивідуальний стиль діяльності [21]. Це тлумачення, як бачимо, передбачає розширення функцій та завдань педагогічної професії, в зв'язку з чим усе частіше вчені звертають увагу на процес становлення, розвитку психолого-педагогічної культури, творчих здібностей, ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів початкових класів. Невипадково увага акцентується на таких елементах підготовки педагога, як «культура» й «цінності», що характеризуються як два взаємопов'язаних компонента в структурі особистості. Як зазначає В. Гриньова, цінність є неодмінним компонентом людської культури, а «вищі цінності втілюються у творчій діяльності людини, спрямовуючи свідомість особистості на них. Це є основою духу, духовності як системоутворюючої якості культури» [14].

Отже, підготовка майбутнього вчителя початкових класів в закладі вищої освіти вимагає формування не тільки вчителя-предметника, а й розробки механізму формування ціннісних орієнтацій студентів, які є тим орієнтиром, що визначає напрями професійної діяльності.

Проблема підготовки майбутнього вчителя початкових класів, що має стійку систему професійно-ціннісних орієнтацій, обумовлюється як самою педагогічною діяльністю, так і сучасними перетвореннями вітчизняної освіти й самого життя. Підвищуються вимоги до педагога, до результатів його професійної діяльності, що обумовлює необхідність постійного вдосконалення педагогічної освіти. Підготовка педагога в закладі вищої освіти повинна відповідати практиці навчання й виховання, яка швидко змінюється, відповідати цілям і змісту педагогічної освіти. А професійне мислення

сучасного педагога включає не тільки понятійно-логічний (гносеологічний, гностичний, когнітивний), але й ціннісний аспекти.

Сучасні дослідники наголошують, що важливим є те, щоб у процесі навчання в закладі вищої освіти в майбутнього вчителя початкових класів відбувалося не лише накопичення знань, досвіду діяльності, усвідомлення своїх здібностей, можливостей, а й відбулося ціннісне самовизначення, тобто формування ціннісних орієнтацій. Саме вирішення цих питань вищою педагогічною освітою зможе забезпечити безупинний професійний розвиток педагога, що здатний сприймати нове науково-педагогічне мислення та діяльність. Досягнути цієї мети можливо лише за умови залучення майбутнього вчителя до системи цінностей, що є симбіозом загальнолюдських і національних надбань. Необхідним виявляється стимулювання в студента потреби в постійному вдосконаленні своєї діяльності, оволодінні новими методами педагогічного спілкування, залучення майбутнього вчителя початкових класів до безупинного загальнокультурного та професійного вдосконалення, вироблення потреби в постійній самоосвіті, «формування потреби в діях, постійного прагнення до професійного зростання» [30].

Досліджуючи цінності й ціннісні орієнтації, їх структуру й ту роль, яку вони відіграють в професійному формуванні особистості майбутнього вчителя початкових класів, необхідно, передусім, чітко визначити такі дефініції, як «цінність», «ціннісні орієнтації», «професійно-ціннісні орієнтації» та їх критерії.

У житті й поведінці людини цінності відіграють величезну роль, оскільки в своїй сукупності сприяють не тільки усвідомленню змісту й цілей життя, але і є підґрунтям для самоствердження людини як творчої особистості, визначають її життєву позицію за умови, що вони глибоко усвідомлені і вільно прийняті особистістю як ціннісні орієнтації.

Слід відзначити, що питання, пов’язані з людськими цінностями, відносяться до найважливіших, якими займаються науки, що вивчають людину або суспільство.

Завдяки все частішому використанню науковцями ціннісного підходу до дослідження різних проблем у різних науках підвищилася актуальність такої науки як аксіологія. Увага сучасних науковців до теорії цінностей та ціннісних орієнтацій є виправданою, оскільки поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» є важливим компонентом при аналізі структури людської діяльності, для визначення цілей, прийняття рішень, оцінки оточуючих предметів та явищ. Науковцями підкреслюється, що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, належать до найважливіших у будь-якій з наук, у центрі дослідження яких перебувають людина і суспільство, оскільки цінності є інтегративним стрижнем як для окремо взятого індивіда, так і для малої або великої соціальної групи, культури, нації і людства в цілому [7].

Необхідно зазначити, що людина, отримуючи інформацію ззовні в результаті прочитання книги або перегляду телепередач, в процесі бесіди, цікавиться нею усвідомлено або не усвідомлено, але завжди співставляючи її з цінностями, властивими їй. Причому цей факт ні в якому разі не знижує якості оцінки отриманої інформації, а навпаки, надає інтерпретації оточуючої дійсності осмислення.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що складається ціла система свідомих відносин між особистістю і суспільством, особистістю й соціальною групою, до якої ця особистість належить, а також, і ставлення до себе. Крім того, на основі системи цінностей складається й система відношення до праці, професійного самовизначення. Тож можна стверджувати, що немає жодної галузі, де б цінності й ціннісні орієнтації не виступали як призма, через яку індивід дивиться на світ і сприймає його.

Таким чином, складається цілісна картина розвитку людини як особистості і суспільства в цілому, й стрижнем, навколо якого будуються всі інші структури (духовні, моральні, соціальні, політичні і навіть економічні), виявляються саме ціннісні орієнтації. У разі їх втрати, навіть часткової, виникають неминучі зміни, що нагадують ланцюгову реакцію і що не

залишають незачепленими жодну з вищеназваних сфер суспільного або духовного життя суспільства.

Науковці наголошують, що категорія «цінність» пов'язана з духовним змістом життя людей, оскільки має певні значення вищого порядку, є найважливішим елементом культури, який звеличує людину, формує її духовні орієнтири, надає життєдіяльності певний сенс. Завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісною в навколишньому світі. «Світ цінностей – це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, оцінок тощо» [7].

Вченими доведено, що поняття «цінність» існує тільки за умови наявності об'єкту, що є значущим для буття людини з її потребами й можливістю практичної взаємодії. У цінностях вбачають момент єдності об'єкта, наділеного певними властивостями, і суб'єкта, що володіє потребами, причому перший має цінність для останнього тільки за умови практичної взаємодії [8].

Слід відзначити, що науковцями напрацьовано різні підходи до визначення поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації». Так, доволі часто цінності ототожнюються з благом, нерідко – з інтересом, потребами. Існує неоднозначність у розумінні поняття «цінність», відсутнім є чітке уявлення про те, до чого відноситься сама дефініція «цінність», оскільки аналіз літератури засвідчує її використання різними авторами в різних значеннях. Це є ознакою багатогранності поняття й охоплення ним широкого кола людських взаємин. Аналіз різних підходів до теорії цінностей дозволяє зробити висновок про те, що в загальних питаннях різні визначення не суперечать одне одному, а, навпаки, взаємодоповнюють одне одного і дозволяють розглянути поняття «цінності», «ціннісні орієнтації» з різних точок зору [44].

Визначаючи центральну позицію особистості, цінності й ціннісні орієнтації відіграють важливу роль у формуванні й розвитку структури особистості, вони впливають на загальний підхід до власного світу, надають зміст і спрямованість суспільної позиції. Цінності опосередковують самооцінку шляхом співставлення з ідеальним «Я».

Вчені є одностайними щодо думки про те, що категорія «цінність» є суб'єктно-об'єктною, об'єктивність якої обумовлена суспільним буттям, впливом загальнолюдських, національних, морально-етичних цінностей, національним менталітетом. Суб'єктивність же виражається в тому, що цінність виникає й закріплюється під впливом свідомості індивіда. Діючи на основі суспільно обумовленої необхідності, людина завжди має й використовує можливості вибору того або іншого шляху, що мотивується її потребами, інтересами, переконаннями [46]. Відповідно й ціннісні орієнтації – це стійка вибіркова перевага зв'язку суб'єкта з об'єктом навколишнього світу, коли цей об'єкт, маючи в собі соціальні значення, набуває для суб'єкта особистісного сенсу, розцінюється як щось значуще для життя окремої людини і суспільства в цілому.

Цінності педагогічної професії, відбиті в педагогічній науці, є також об'єктивними, оскільки «складаються історично в процесі розвитку суспільства, системи освіти та фіксуються у педагогічній науці як форми суспільної свідомості у вигляді ідей, концепцій, теорій. У процесі підготовки та здійснення педагогічної діяльності викладач оволодіває педагогічними цінностями, суб'єктивуючи їх» [62].

Отже, аналізуючи різні наукові підходи, можна зробити такі висновки: у понятті «цінність» виділяються об'єктивні його якості, що не залежать від людини, стають цінністю в момент пізнання й оцінки людиною, тобто в момент суб'єктивного сприйняття. Не можна розглядати цінність поза людиною, тому це поняття завжди включає відомості про об'єкт, відношення до об'єкта, його оцінку, що і є суб'єктивним відображенням об'єктивного світу.

Слід відзначити, що саме аксіологічний аспект свідомості має фундаментальне значення, оскільки орієнтує індивідів на певну спрямованість дій, формує їхню свідомість, визначає їхню поведінку.

Педагогічна наука, базуючись на даних психології, зміст ціннісних орієнтацій особистості пов'язує з мотиваційно-потребовою сферою, оскільки «цінності є тим феноменом, котрий найтісніше пов'язаний зі сферою потреб

людини, а отже безпосередньо стосується мотивів самоактивності індивіда». Саме завдяки потребам, що є джерелом активності особистості, виникають ті або інші цінності.

Науковцями доведено, що будь-яка діяльність, в тому числі й професійна, заснована на задоволенні потреб. Дії суб'єкта є завжди детермінованими його майбутнім, яке спочатку присутнє ідеально як внутрішній образ, як потреба, мета. Створення уявного образу того явища, до якого прагне людина, виступає уявною цінністю. Відбір цінностей, таким чином, відбувається на основі потреб та цілей, якими керується суспільство та окрема особистість.

Отже, на основі аналізу праць науковців [8; 12; 26; 36; 57 та ін.] мотиви визначаємо як механізми, що усвідомлюються або не усвідомлюються і зумовлюють змістовний бік ціннісних орієнтацій, як джерела, рушійними силами яких виступають потреби. Тобто спрямованість особистості визначають мотиви, відповідно до яких особистість діє. Мотиваційна ж структура особистості може змінюватися в процесі життя залежно від потреб, які є провідними для неї.

Внутрішні мотиви призводять до зміни зовнішніх умов та обставин. Відповідно, якщо внутрішніми мотивами студента є потреба в оволодінні педагогічними знаннями й формування таких якостей в собі, котрі є елементом професійно-ціннісних орієнтацій, то відбувається зміна зовнішньої ситуації, що проявляється в діяльності, спрямованій на оволодіння даними якостями та втіленням їх у своїй професійній діяльності.

Таким чином, позиція особистості і «ціннісний блок» у її структурі представляють собою систему, що розвивається й має об'єктивно-суб'єктивний характер. Її об'єктивність зумовлена суспільним буттям, специфікою й рівнем педагогічних відносин, запитом у соціумі тих або інших якостей та моральних норм, впливом загальнолюдських і національних, морально-етичних цінностей, національним менталітетом. Разом з тим, ціннісні орієнтації є суб'єктивними, оскільки вони складаються під впливом свідомості індивіда. «Діючи на підставі суспільно-обумовленої необхідності, людина завжди має та використовує

можливості вибору того чи іншого шляху, що мотивується її потребами, інтересами, переконаннями та з урахуванням умов, конкретної ситуації» [14].

Ціннісні орієнтації можна визначити і як установку особистості на ті або інші соціальні цінності, тобто переважне відношення їх до певної групи цінностей: наприклад, установка на працю, громадську роботу, сім'ю, заробіток тощо.

У науковій літературі неодноразово зазначалося, що ціннісні орієнтації як система стійких установок на освоєння та створення визначених цінностей, є багатоплановим явищем. Вони формуються під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. У нашому дослідженні головна увага приділяється професійно-ціннісним орієнтаціям як системі цінностей майбутніх учителів, що визначають конкретний зміст майбутньої педагогічної діяльності.

Підсумовуючи різні підходи до визначення й характеристики цінностей, ціннісних орієнтацій, можна зробити висновок, що професійно-ціннісні орієнтації в науковій літературі розглядаються за такими напрямами: як система установок, що визначає здатність особистості до саморегуляції, самовизначення, виступає мотиватором діяльності, визначаючи та спрямовуючи поведінку особистості до рефлексії, направленість на досягнення поставлених цілей; як засіб диференціації особистістю об'єктів професійної діяльності за їх значенням; як відношення особистості до об'єктивних цінностей суспільства, що спонукає до усвідомлення їх як потреб, які мотивують поведінку, за якими вчитель співвідносить своє життя і педагогічну діяльність.

Отже, можна зробити висновок, що розуміння поняття цінностей та ціннісних орієнтацій є багатоплановим. Якщо з позицій соціолого-педагогічних наук ціннісні орієнтації розглядаються як специфічні утворення в структурі особистості, що визначають зразки поведінки, діяльності, спілкування, як «система цінностей, усвідомлених особистістю, керуючись якими можна сформувати позитивну мотивацію нормативної поведінки» [30], то в циклі філософських наук поняття «ціннісні орієнтації» співвідноситься з категоріями

«норми і цінності» або ж «ідеали» особистої і суспільної діяльності. Кожний підхід, безперечно, взаємодоповнює один одного, розкриваючи ті або інші риси ціннісних орієнтацій як суспільного, так і індивідуального феномена.

Ґрунтуючись на аналізі наукової літератури з досліджуваної проблеми, визначаємо власну позицію щодо сутності поняття: *ціннісні орієнтації педагога* – це система особистісно усвідомлених гуманістичних цінностей, що виступають орієнтирами його соціальної і професійної активності, визначаючи життєву позицію.

На нашу думку, поняття «професійно-ціннісні орієнтації педагога» є більш наповненим професійним змістом, оскільки відбиває ціннісні орієнтації педагога, пов'язані з виконанням ним професійних функцій. Тому *професійно-ціннісні орієнтації педагога* визначено як систему стійких відношень особистості до педагогічної праці, що формуються на основі усвідомлених педагогічних цінностей і втілюються в професійній діяльності, визначаючи її змістове наповнення і шляхи досягнення професійних цілей. Для дослідження є принциповим ствердження про те, що майбутній педагог оволодіває педагогічними цінностями в процесі професійної підготовки і безпосередньої професійної діяльності, суб'єктивуючи їх.

Особливість ціннісних орієнтацій сучасного педагога, що є адекватними цінностям сучасної педагогічної науки, полягає в тому, що в вони є гуманістичними за своєю сутністю. Тому під *цінностями діяльності педагога* розуміємо ті її особливості, що є орієнтиром його соціальної і професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значущих гуманістичних цілей.

На основі аналізу позицій різних учених щодо необхідності оновлення базової педагогічної освіти, державних документів у галузі освіти [33; 36; 41; 44; 51] можна визначити основні вимоги до сучасного педагога, котрі полягають в тому, що його особистість повинна мати демократичну спрямованість, бути гуманістичною, мати сформований індивідуальний стиль педагогічної діяльності, мати прагнення постійно підвищувати свою

кваліфікацію, не зупинятися на досягнутому. Виходячи з цього, зміст сучасної вищої педагогічної освіти повинен вирішувати такі завдання:

- розвивати ціннісні установки, сприяти становленню громадянської позиції, розвивати почуття особистої відповідальності за долю учнів і свою власну;
- розвивати загальнопедагогічні вміння: аналітико-діагностичні, конструктивні, організаторські, комунікативні, когнітивні, рефлексивні;
- формувати потребу і здатність постійно і цілеспрямовано поповнювати сукупність професійних знань (загальні, спеціальні, методичні і психолого-педагогічні знання);
- розвивати загальну ерудицію в галузі мистецтва, художньої літератури, історії, релігії, науково-популярної літератури й публіцистики, які повинні стати невід'ємною частиною духовного світогляду вчителя;
- розвивати гуманістичну спрямованість майбутнього вчителя початкових класів: любов до дітей, здатність розуміти і приймати їхній світ, відчувати стан іншої людини, впливати на нього, бути емоційно стійким.

Ураховуючи виявлені основні позиції, особливу увагу в процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів слід звернути на виховний аспект теорії цінностей, на формування й поліпшення змісту гуманітарної підготовки, оскільки саме освіта є засобом освоєння культури, розвитку можливостей особистості. Вища освіта повинна не тільки розвивати інтелект майбутнього спеціаліста-педагога, його професійні навички, але й враховувати таку важливу структуру, як ціннісні елементи свідомості, оскільки саме вони протягом всього життя визначатимуть сприйняття педагогом навколишньої дійсності, його професійну спрямованість.

Слід відзначити, що в сучасній педагогіці виокремлюється два шляхи втілення вагомих для особистості ціннісних орієнтацій та організації процесу інтеріоризації цінностей. Перший напрям ґрунтується на природному посиленні тих цінностей, які за своїм змістом виступають особистісно-значущими. Однак,

застосування даного підходу має й недолік: навіть ідеальна організація процесу у відповідності з тими чи іншими педагогічними умовами не дає твердої впевненості в тому, що в особистості сформуються саме ті ціннісні орієнтації, що передбачаються за змістом.

Інший шлях передбачає цілеспрямоване пред'явлення особистості певної визначеної системи цінностей (гуманістичних, професійних), які необхідно сформувати в особистості (В. Гриньова, М. Васильєва, Є. Шиянов та ін.) Цей підхід спирається на змістово-сенсову переробку цінностей, що сприймаються особистістю, і передбачає зміну ціннісних орієнтацій через переосмислення особистістю свого відношення до дійсності та позбавляє її від стихійного пошуку, який нерідко пов'язаний з безліччю помилок.

Перший механізм стимулюється, в основному, зміною зовнішніх умов в умовах університетської освіти, другий – зміною внутрішнього «особистісного середовища» через свідому вольову роботу з переосмислення студентом свого ставлення до цінностей педагогічної професії.

У нашому дослідженні найбільш продуктивним визначаємо другий напрям, що дозволяє формувати в майбутнього вчителя початкових класів ціннісні орієнтації в процесі професійної підготовки до майбутньої педагогічної діяльності шляхом усвідомлення й переосмислення цінностей педагогічної професії, що склалися в суспільстві об'єктивно.

Забезпечення можливості майбутньому педагогу діяти відповідно до нових вимог, визначених освітою, обумовлює необхідність формувати в нього свідомість, що спонукатиме до продуктивної діяльності. Справді професійною свідомість педагога може визначатися лише за умови, якщо він сприймає та осмислює педагогічну дійсність не тільки на рівні побутових уявлень, але й у науково-педагогічних поняттях-категоріях.

Саме сформовані ціннісні орієнтації, що спрямовані на задоволення потреб у саморозвитку, спілкуванні, професійній самореалізацій, любові до професії й дітей, можуть забезпечити постійний професійний розвиток педагога.

Досягненню цієї мети сприятиме розв’язання таких завдань: формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентів – майбутніх учителів початкових класів до педагогічної професії; формування потреби в самоосвіті, творчості, безупинному загальнокультурному, науковому й професійному вдосконаленні на основі оволодіння педагогічними знаннями.

Педагогічна освіта покликана шляхом розвитку мотиваційно-потребової сфери особистості розвивати професійно-ціннісні орієнтації майбутніх учителів початкових класів. Отже, можемо зробити такі узагальнюючі висновки: сучасні тенденції розвитку вищої педагогічної освіти передбачають формування не тільки зовнішніх компонентів професійної підготовки, але й внутрішніх – професійних, гуманістичних цінностей.

Поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» майбутнього вчителя початкових класів нами визначаються як система об’єктивно існуючих педагогічних цінностей, що визнаються особистістю й приймаються нею як принципи, переконання, установки та відношення до особливостей педагогічної професії.

Ціннісні орієнтації є необхідним елементом становлення особистості майбутнього вчителя початкових класів, оскільки виступають як система, котра визначає світоглядну позицію, напрями педагогічної діяльності, активізуючи внутрішні механізми особистості (потреби, мотиви, інтереси). Сформовані професійно-ціннісні орієнтації сприяють ціннісному відбору об’єктів пізнання (педагогічних цінностей) та визначають діяльність студента – майбутнього вчителя початкових класів за допомогою оцінок на основі особистісної орієнтації.

Отже, майбутньому вчителю необхідно виробляти в собі стійку систему професійно-ціннісних орієнтацій, якими надалі він буде керуватися як в особистому житті, так і в своїй професійній діяльності, оскільки саме ціннісні орієнтації виступають сполучною ланкою свідомості і поведінки особистості.

1.2. Зміст, структура та механізми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів

Для проведення спеціального дослідження з формування ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти необхідно дослідити процес виникнення й формування ціннісних орієнтацій здобувачів як з позицій його змістовного, так і операційно-діяльнісного компоненту. Зміст цінностей педагогічної освіти включає сукупність педагогічних знань, що закладені в основи педагогічних понять та знань про професійно-ціннісні орієнтації. Операційно-діяльнісний компонент процесу досліджується через механізми формування ціннісних орієнтацій.

Розкриття сутності, структури та змісту ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти дозволить виявити внутрішні фактори розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі навчання, а саме – визначити оптимальні засоби і психолого-педагогічні умови їхнього формування.

Таким чином, у проблемі формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів виділяємо два напрями, що вимагають відповіді на питання щодо змістовного й процесуального компонентів формування ціннісних орієнтацій. Змістовний компонент формування ціннісних орієнтацій у майбутнього фахівця передбачає визначення системи ціннісних орієнтацій, які входять до структури та змісту ціннісних орієнтацій студентів-майбутніх учителів початкових класів.

Науковці, які займаються проблемою розробки теорії цінностей, стверджують, що пізнанню принципів засвоєння суспільних цінностей і переведення їх у особистісні буде сприяти розв’язання проблеми щодо співвідношення цінності і оцінки. Пояснюється це тим, що, тільки оцінивши той або інший факт, об’єкт, те або інше явище, випробувавши міру його емоційного впливу на особистість, можна усвідомити й визначити його цінність. Це стосується як пізнавально-оцінювальної, так і перетворювальної

діяльності суб'єкта. І тільки тоді цінність перетворюється в стрижень, на якому формуються ідейно-етичні і духовні цінності. Оскільки дослідниками доведено, що система цінностей окремої особистості не завжди і не повністю співпадає з системою цінностей суспільства, тільки окремі цінності здатні виконувати важливу функцію – орієнтира поведінки, вибору життєвого сенсу тощо. Особистість не може сприймати ті цінності, які їй неприйнятні або нав'язуються з будь-яких причин, проте може засвоювати «викривлені цінності». З цінностей, серед яких одні є вищими, а інші – нижчими, завжди можна створити визначену систему [54].

Виходячи з вищевикладеного, зазначимо, що система цінностей, яка притаманна особистості, в кожної людини є індивідуальною й вибудовується в певній ієрархічній взаємозалежності. Ці системи цінностей є індивідуальними для кожної особистості, але кожна індивідуальність все ж має свої обмеження, і в цьому випадку в ролі таких обмежень виступає свідомість суспільства в цілому. Психологи і педагоги [31; 46; 54; 60] вважають, що цінність породжена не індивідуумом, а суспільством, тому вона є надіндивідуальною. І, отже, кожна верства суспільства формує свою систему цінностей, що відповідає саме її потребам і ідеалам, причому система цінностей може змінюватися не тільки під час переходу з однієї суспільної історичної формації в іншу, але й в межах однієї формації, що можемо спостерігати у всіх галузях сучасного життя нашої країни.

Стосовно освіти, цінності діють на кожному етапі її розвитку як моральні імперативи. Вони є узагальненими уявленнями про бажане і соціально необхідне для суспільства. Цінності освіти не можна встановити авторитарним шляхом, вони еволюціонують зі зміною соціокультурного середовища.

Оскільки проблема ціннісних орієнтацій є багатогранною і цінності як такі мають складну структуру, це дозволяє вченим створювати свої класифікації. Застосування системного підходу до проблеми вивчення цінностей вможливлює виділення й характеристику особливостей ціннісних орієнтацій в системі.

Аналіз різних класифікації цінностей дозволяє стверджувати, що в кожній з них залишається майже однаковий набір компонентів, які їх складають, змінюються лише їхні місця. Одні автори виокремлюють як основні ті цінності, які інші вважають складниками тієї або іншої цінності. Таким чином, класифікація складається з одного й того ж набору цінностей, але в різній їх модифікації.

Слід відзначити, що різні типи науково-педагогічної свідомості пов'язані з різними ціннісними основами. Підтвердженням тому є сучасні процеси, що можна спостерігати в вітчизняній освіті внаслідок появи нових інноваційних педагогічних технологій і помітного відходу від попереднього, традиційного науково-педагогічного світогляду та переходу до гуманістичного. Аналізуючи трансформацію сучасної освіти, науковці вказують на тенденцію переходу освітньої теорії до гуманістичної освітньої парадигми, що передбачає виникнення нової ціннісної парадигми [1; 6; 15; 26].

Науковці підкреслюють, що важливою підставою для відбору цінностей до базового змісту освіти є орієнтація системи цінностей на самореалізацію особистості, розкриття її індивідуальності. Обираючи визначену сферу діяльності, людина обирає й цінності, що з нею пов'язані, до того ж зміна діяльності викликає необхідність відмовитися від сформованих цінностей і знайти нові. Це дозволяє зробити висновок, що, говорячи про відбір цінностей, ні в якій мірі не слід прагнути сформувати ціннісну систему особистості цілком, а можна допомогти обрати орієнтири, що входять до ядра ціннісної системи.

Так, О. Мірошниченко виокремлює декілька груп цінностей професійної діяльності:

1 група – цінності вищого порядку, через які виявляється відношення до професії, прагнення, виконуючи професійні функції, служити суспільству. Саме ці цінності характеризують ступінь альтруїстичної спрямованості соціальної поведінки членів суспільства;

2 група – цінності, зумовлені специфікою педагогічної праці, тобто такими її характеристиками, що задовольняють потребу людини жити для інших;

3 група – цінності професії, що виникають на основі різновидів винагород, матеріальних і моральних визнань суспільства в цілому;

4 група – цінності самовираження і професійної діяльності, що полягають в можливості самовдосконалення й самоздійснення в професійній діяльності [29].

Є. Шиянов усі цінності педагогічної діяльності поділяє на цінності самодостатнього й інструментального типів, де цінностями самодостатнього типу є цінності-цілі (творчий, дослідницький, різноманітний характер праці вчителя, любов до дітей тощо), а цінності інструментального типу слугують засобом досягнення цінностей-цілей (суспільне визнання результатів праці вчителя, престиж професійно-педагогічної діяльності, професійне зростання тощо) [36].

Узявши за основу характерні потреби особистості і здійснивши співвіднесення їх із професією вчителя, її соціальним змістом, дослідники виділяють такі групи цінностей педагогічної діяльності, керуючись якими, можна сформувати позитивну мотивацію професійної поведінки [27]:

- цінності, пов’язані з утвердженням у суспільстві, найближчому соціальному середовищу (суспільна значущість праці вчителя, престиж професійної діяльності вчителя, визнання рідних, близьких, знайомих та ін.);

- цінності, пов’язані із задоволенням потреби в спілкуванні (постійна робота з дітьми, дитяча любов і прихильність, можливість спілкування з цікавими людьми, батьками, колегами, обмін духовними цінностями тощо);

- цінності, пов’язані із самовдосконаленням (можливість розвитку творчих здібностей, прилучення до духовної культури, заняття улюбленою справою, можливості постійно поповнювати свої знання тощо);

- цінності, пов’язані із самовираженням (творчий і різноманітний

характер праці вчителя, романтичність і захопливість педагогічної діяльності, можливість перевиховувати «важких» дітей, відповідність педагогічної діяльності інтересам і здібностям особистості тощо);

- цінності, пов'язані з утилітарно-прагматичними запитами (можливості самоствердження, міжособистісного спілкування, професійного зростання, просування по службі, велика відпустка тощо).

Ми в дослідженні за основу беремо класифікацію І. Ісаєва, який виокремлює п'ять груп педагогічних цінностей, виділяючи *цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-відношення, цінності-якості та цінності-знання*. Ми доповнили класифікацію цінностями-вміннями, які виражають практичний компонент діяльності педагога, не зупиняючись на цінностях-відношеннях, оскільки вважаємо, що всі виділені автором групи цінностей в цілому відображують відношення до педагогічної професії.

Отже, визначаємо такі групи цінностей, що відображають, на нашу думку, змістовий компонент професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: цінності-цілі, пов'язані з відношенням до професії – мотиваційною сферою діяльності; цінності-знання, що визначають теоретичне наповнення діяльності; цінності-вміння – практичний компонент діяльності; цінності-якості – визначають емоційний компонент діяльності.

Цінності-цілі визначають мету та значення професійної діяльності для педагога і виступають основою для оволодіння іншими цінностями, впливаючи на інструментальні цінності (цінності-знання, цінності-вміння, цінності–якості). Цінності-цілі визначають образ «Я-вчитель», «Я-реальне» та «Я-ідеальне».

Цінності-вміння розкривають значення та здійснення шляхів досягнення результату професійної діяльності, розуміння студентом взаємозв'язку успішної професійної діяльності та наявності системних професійно-педагогічних знань. До професійно-педагогічних умінь педагога відносимо:

- прогностичні: вміння педагога передбачувати результати своєї діяльності, систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти;

- аналітичні: вміння аналізувати власну роботу та роботу колег, робити певні висновки, здатність визнавати та виправляти свої помилки;

- комунікативні вміння: встановлювати контакти вчитель-клас, вчитель-батьки, вчитель-колеги, вчитель-адміністрація; вміння проявляти необхідну вимогливість та справедливість по відношенню до інших учасників освітнього процесу;

- організаційні вміння: організувати та проводити різні форми та види виховної та освітньої діяльності, вміння проявляти творчий підхід до професійно-педагогічної діяльності.

Цінності-якості визначають особистісно-професійні характеристики вчителя, наявність яких обумовлює успішність педагогічної діяльності, вони є «результатом засвоєння існуючих у даному суспільстві форм поведінки».

Всі вищезазначені цінності формують професійну структуру особистості педагога, визначають образ «Я» – професійне. Виявлені й схарактеризовані елементи системи професійних цінностей є взаємопов'язаними між собою і в єдності забезпечуються функціонування системи як єдиного цілого.

Узагальнену систему професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів, що покладено в основу дослідження проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів в умовах закладу вищої освіти, наводимо в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Система ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів

Цінності-цілі	Цінності-знання	Цінності-вміння	Цінності-якості
Цілі професійної діяльності: оволодіння професією педагога, формування образу «Я»-педагог, «Я»-професіонал	Орієнтація на засвоєння професійно-педагогічних знань: загальних, спеціальних, педагогічних, методичних	Орієнтація на оволодіння прогностичними, аналітичними, комунікативними та організаційними вміннями	Орієнтація на розвиток особистісних (характерологічних) та професійно-педагогічних якостей

Оскільки в основі ціннісних орієнтацій лежать ціннісні відносини, то процес формування аксіологічних орієнтацій повинен починатися з вироблення у студентів ціннісного відношення до них. Однак, ціннісне відношення не завжди виступає запорукою діяльності у відповідності до системи ціннісних орієнтацій. Можна визнавати вагомість та необхідність професійних цінностей, самої педагогічної професії, але не намагатися виявляти це у своїй діяльності.

Таким чином, сутність процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів полягає в трансформації професійно значущих цінностей в особистісно значущі цінності (інтеріоризацію) та безпосередню їх реалізацію в діяльності. Набуваючи особистісно значущого сенсу, професійні цінності виступають як внутрішні регулятори поведінки та діяльності майбутнього вчителя початкових класів. Збагачуючись під час актуалізації, вони слугують базою для формування особистісних та професійних намірів, реалізації ціннісного відношення до педагогічної професії.

Низка дослідників [8; 14; 27; 62] пропонує такі механізми прийняття та засвоєння цінностей, що представлені на рис. 1.1.

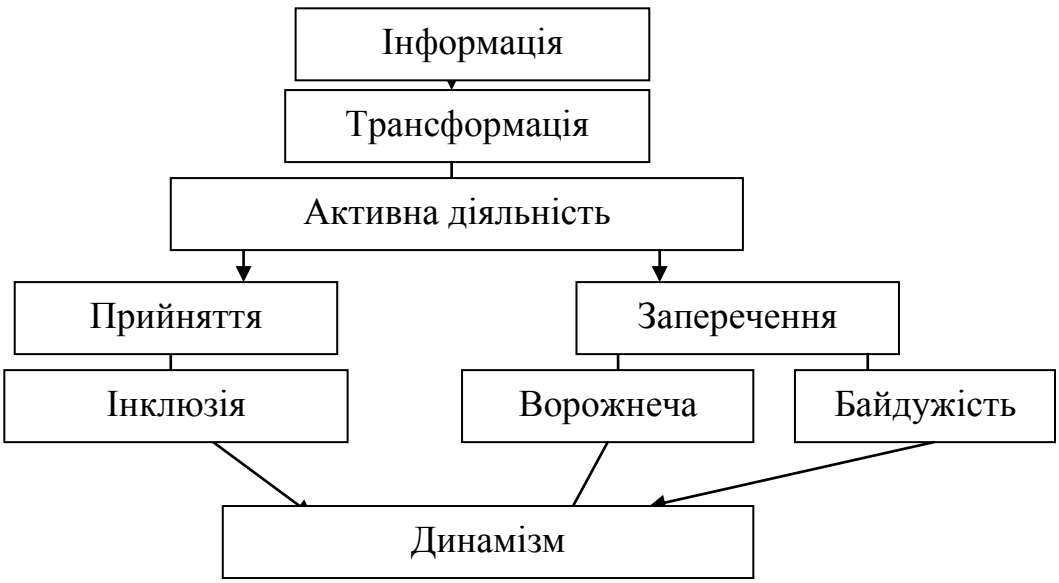

Рисунок 1.1. Послідовність прийняття особистістю цінностей

Під інформацією розуміють отримання знань про існування цінності та умови її реалізації; трансформація передбачає «переклад» інформації на власну індивідуальну мову; активна діяльність приводить до прийняття чи відторгнення цінності, про які особистість отримала інформацію; інклюзія ініціювання, включення її в особистісно визнану систему цінностей; динамізм передбачає зміни, що пов'язані з прийняттям або запереченням цінностей.

Таким чином, у нашому досліджені, на основі аналізу поглядів різних науковців, адаптуючи їх до мети і завдань нашого дослідження, виокремлюємо такий механізм процесу орієнтації особистості у світі цінностей:

- Інформування – це перша фаза, на якій відбувається пошук та оцінка цінностей особистістю на основі інформації, яку вона отримала. Результатом завершення цієї фази є формування уявлення про «Я» – ідеальне.

- Динамізм – друга фаза, на якій відбувається – вибір, присвоєння та перетворення особистості на основі цінностей. На даній фазі орієнтації формується образ «Я», в який включено образ «Я-педагог» і процес самоактуалізації.

- Проєктування – це третя фаза орієнтування, результатом якої є формування, проєкція образу майбутньої педагогічної професії. Фаза проєктування повинна реалізуватися, на нашу думку, в проєктуванні кінцевого результату діяльності педагога.

Таким чином, на основі аналізу педагогічної літератури з проблеми, що розглядаємо, пропонуємо ланцюжок ціннісних механізмів, що забезпечують весь цикл формування ціннісної орієнтації:

1. Інформування ↔ пошук → оцінка ↔ 2. Динамізм → вибір → присвоєння ↔ 3. Проєктування → проєкція.

У сучасній педагогічній науці існує декілька наукових підходів, що визначають загальну мету та стратегію відповідної діяльності. Формування особистості майбутнього вчителя початкових класів розглядається з позицій різних теоретико-методологічних підходів: системного, особистісно-діяльнісного, культурологічного, контекстного, технологічного тощо. Виходячи

з цілей та завдань нашого дослідження, найбільш ефективними є: аксіологічний, особистісно-діяльнісний та рефлексивний підходи.

Реалізація аксіологічного підходу в оновленні педагогічної освіти студентів передбачає посилену увагу до набуття майбутнім педагогом принципово важливих для нього орієнтацій, від яких залежать основні установки діяльності, його педагогічне та життєве кредо, образ майбутньої професійної лінії.

Практикою професійної підготовки й здійснення педагогічної діяльності доведено, що формування професіоналізму в майбутніх учителів початкових класів базується не тільки на розвиткові інтелектуально-логічних здібностей. Особлива увага приділяється формуванню й розвитку мотиваційних, оцінних структур, розвитку «Я»–концепції майбутнього вчителя початкових класів. Саме аксіологічний підхід дозволяє забезпечити розвиток цього напряму в підготовці майбутнього вчителя початкових класів-професіонала.

Ураховуючи вищезазначене, ціннісні орієнтації в нашому дослідженні розглядаються як елемент професійного формування особистості майбутнього вчителя початкових класів, виокремлюється система професійно-ціннісних орієнтацій, змістовною стороною яких є педагогічні цінності, визначаються та теоретично доводяться педагогічні умови орієнтації майбутнього вчителя початкових класів на педагогічні цінності.

Використання особистісно-діяльнісного підходу в процесі дослідження процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій, теоретично-методичні основи та фундаментальні положення обумовлено поєднанням особистісного й діяльнісного компоненту в процесі професійної підготовки, що ґрунтується на положенні психологічної теорії про єдність особистості та діяльності. Саме діяльність та спілкування є основою та джерелом формування якостей особистості з її мотивами, потребами та цілями. В результаті навчальної діяльності в процесі професійної підготовки до майбутньої педагогічної діяльності, що характеризується постійною взаємодією (викладача і студента),

майбутній педагог оволодіває основами професійної діяльності, розвиває свої особисті, професійні знання, уміння та навички.

Особистісно орієнтоване навчання, що розкриває особистісний компонент особистісно-діяльнісного підходу, забезпечує розвиток та саморозвиток особистості студента, виходячи з його індивідуальних особливостей як суб'єкта навчання та предметної діяльності; навчальний процес надає кожному студенту, спираючись на його інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, можливість реалізувати себе в пізнанні освітньої діяльності.

Застосування в процесі дослідження рефлексивного підходу пов'язано з тим, що ціннісні орієнтації і рефлексія є тісно пов'язаними зі свідомістю особистості. Використовуючи положення рефлексивного підходу, можемо виокремити засоби включення майбутнього вчителя початкових класів в рефлексивну діяльність у процесі формування його професійно-ціннісних орієнтацій.

Виокремлені й охарактеризовані методологічні підходи до дослідження процесу формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя знаходяться в тісному взаємозв'язку, взаємодоповнюючи один одного.

Отже, проведений аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволяє зробити такі висновки: змістовим компонентом професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів виступає система педагогічних цінностей, елементами якої є цінності-цілі, цінності-знання, цінності-вміння, цінності-якості.

Найбільш ефективними теоретичними підходами в межах даного дослідження є аксіологічний, особистісно-діяльнісний та рефлексивний підходи, які, взаємодоповнюючи один одного, дозволяють вирішити проблему формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів в процесі їх професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти.

1.3. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки

Процес формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів, входження їх до структури особистості вимагає теоретичного обґрунтування педагогічних умов, упровадження яких у процес професійної підготовки здобувачів закладу вищої освіти забезпечить його ефективність.

До визначення категорія «умови» в науковій літературі дослідники підходять з різних точок зору. Так, з погляду психолого-педагогічних наук категорія «умова» визначається, передусім, відносно до категорій «середовище», «обставина», як складова педагогічного середовища. Таке трактування «умови» обмежує можливість чіткого виокремлення об'єктів, що безпосередньо впливають на виникнення, зміну того або іншого педагогічного явища.

Будь-яке явище, процес, об'єкт або обставина стають умовою відносно інших процесів, явищ, якщо їх успішне виникнення, розвиток, удосконалення залежать саме від них. Успіх освітнього процесу в багатьох випадках визначається тими умовами, в яких він відбувається. Свідомо створені умови в освітньому процесі відносимо до організаційно-педагогічних, які розглядаються як закономірності, психологічні особливості процесу пізнання, що забезпечують досягнення поставлених цілей; середовище, в якому педагогічні уміння виникають, існують та розвиваються.

Педагогічні умови визначаються також як педагогічні обставини, які сприяють (або перешкоджають) прояву педагогічних закономірностей, що дає реальну можливість управління процесом навчання через реалізацію пізнавальних та нейтралізацію негативних педагогічних умов.

У нашому дослідженні педагогічні умови розглядаються як елемент педагогічної системи, що визначає механізми досягнення поставлених цілей.

Відповідно до цілей дослідження виокремлюємо такі *педагогічні умови*, необхідність застосування яких у певній послідовності стимулюватиме процес формування та присвоєння ціннісних орієнтацій майбутніми вчителями:

- організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності;
- розробка й упровадження спеціального курсу знань в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки;
- використання діалогових технологій під час формування професійно-ціннісних орієнтацій.

Такий комплекс умов, така послідовність їх втілення в освітньому процесі повинна забезпечити зміну позицій студента відносно професійних цінностей на кожному етапі втілення даних умов в освітній процес закладу вищої освіти, сприяти інтеріоризації об’єктивно існуючих професійних цінностей в суб’єктивно значущі, набуттю ними особистісного сенсу.

Таким чином, педагогічними умовами, що стимулюватимуть присвоєння ціннісних орієнтацій, є рефлексія (самопізнання), накопичення певної системи знань про гуманістичні та педагогічні цінності і розширення їх за рахунок нових знань про цінності в процесі використання діалогових технологій.

Розробляючи завдання та методику формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів, необхідно врахувати власну (суб’єктну) позицію особистості. У сучасних дослідженнях, що присвячені процесам формування ціннісних структур особистості, вказується, що, з одного боку, цінності, що існують в освітній сфері, повинні бути адекватними суспільним цінностям, і самі педагогічні цінності розвиваються в залежності від соціальних, політичних, культурних взаємовідносин у суспільстві. Але в той же час педагогіка повинна сприяти і навіть дещо випереджати формування гуманістичної основи суспільства, оскільки наша буденність часто заперечує гуманістичні цінності. З іншого боку, оскільки ціннісні орієнтації мають

об’єктивно-суб’єктивний характер, під час формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів необхідно враховувати відповідність системи цінностей, що склалася, внутрішній спрямованості особистості. Від рівня взаємодії внутрішніх та зовнішніх цінностей залежить готовність сприймати «зовнішні» по відношенню до особистості цінності.

Суб’єктивне сприйняття педагогічних цінностей залежить від стану самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів, оскільки сприйняття цінності того чи іншого педагогічного явища, виду діяльності відбувається у процесі аналізу та оцінки його особистістю, тобто рефлексії.

Отже, формування професійно-ціннісних орієнтацій у педагогічному значенні є процесом двобічним. По-перше, з одного боку необхідною є цілеспрямована діяльність викладача зі створення оптимальних умов для усвідомлення студентами ціннісних знань; по-друге, це самостійна діяльність студента з усвідомлення цілей самовиховання, саморозвитку, самоздійснення в гуманістичній системі цінностей.

Розвиток рефлексивної позиції студентів дозволяє вирішувати завдання – забезпечити не тільки ступінь поінформованості студентів, а й вироблення особистісного відношення до системи цінностей, перехід до особистісних цінностей як процесу самопізнання, тобто вибір рішення про прийняття або відторгнення системи цінностей. Найбільш важливий компонент навчання – набуття вміння вчитися, адже найважливіше знання – самопізнання. Перехід до особистісних цінностей передбачає здійснення суб’єктом спеціальної активності, одночасно пізнавального та особистісного характеру. Самопізнання виступає важливим компонентом, на базі якого формується важлива якість – професійна здатність вчитися та підвищувати свій рівень, не зупинятися на досягнутому. Самопізнання (рефлексивне мислення) дозволяє аналізувати свої дії, визначати особистісно значуще, тобто те, що є присутнє і чого недостатньо особистості для успішної діяльності, розуміти наслідки своєї діяльності. Орієнтуючи студентів на самоаналіз, викладач спонукає їх до самоаналізу власних можливостей, особливостей власної особистості. У процесі

самоаналізу студенту важливо показати актуальні та потенційні здібності власної особистості.

Таким чином, відбувається сходження самої особистості до ціннісних основ професійної діяльності. За такої умови система цінностей професійної діяльності не буде залишатися для більшості студентів на абстрактно-нейтральному рівні.

Розвиток рефлексивної позиції студентів дозволяє задіяти механізми пошуку – оцінки – вибору – проекції того, чого не вистачає за рівнем і повнотою засвоєних знань. Цій меті слугували й дані констатувального етапу експерименту, отримані за допомогою анкет, тестів, результати яких використовувалися для аналізу.

У сучасних моделях освітнього процесу саме досвід здобувача слугує джерелом навчального пізнання. Умова, що висувається нами, а саме – розвиток рефлексивної позиції, базується на розвиваючій дії рефлексивного мислення, в процесі якого здійснюється безперервне усвідомлення реально протікаючої діяльності, і на цій основі її поліпшення та доведення до певної нормативної моделі. Крім того, рефлексивні процеси сприяють присвоєнню цінностей, що передбачає переведення знань, цінностей в особистісні. Це відбувається за рахунок критичної функції рефлексії, яку вона виконує.

Розвиток рефлексивної позиції дозволяє усвідомлювати особистості ті утворення в структурі своєї особистості, які сприяють успіху в професійній діяльності, і навпаки, перебудовувати ті, що перешкоджають досягненню успіху, і, як наслідок, зрозуміти, які знання, цінності потрібні особистості, а які – ні.

Отже, оволодіння методами рефлексивного мислення в контексті формування ціннісних орієнтацій є важливим завданням професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти, оскільки сприяє критичному переосмисленню студентом власного «Я» та практичної діяльності.

Ще однією важливою педагогічною умовою формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів, на нашу думку, є

розробка й впровадження спеціального курсу знань, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки, тобто традиційному фундаменті знань, які необхідні майбутньому педагогу. Як зазначає В. Гриньова, духовність і культура не можуть існувати самі по собі. Вони створюються, формуються середовищем і закріплюються через знання [14].

У процесі формування знань відбувається розвиток особистості. Підвищити результативність цього процесу можна, акцентуючи увагу під час одержання освіти на іншій підструктурі особистості, наприклад, системі цінностей. Необхідно також враховувати, що сучасна педагогічна та суспільна реальність характеризується розмаїттям ціннісних систем, тому формування ціннісних орієнтацій за таких умов є доволі складним психолого-педагогічним процесом.

Таким чином, з одного боку, набуття знань сприяє виробленню ціннісного відношення, а з іншого боку – формування знань пов’язане із системою цінностей й ґрунтується на ній.

За допомогою спеціально відібраних знань формується розуміння студентами нових педагогічних реалій, відбувається вплив цих реалій на ціннісну парадигму самої педагогічної дійсності та суб’єкта цієї дійсності – педагога. Перед викладачем у подібній ситуації постає завдання озброєння студентів ціннісними орієнтирами, що дозволять створити й усвідомити пріоритети їхньої майбутньої діяльності.

Формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів було простежено на основі формування та розвитку знань про загальнолюдські й професійні цінності, що надавалися на лекційних та семінарських заняттях в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки. У них розкривається сутність гуманістичних та професійних цінностей, їх значення для професійної діяльності педагога.

Професійні цінності можуть стати предметом потреби студентів, якщо під час організації освітнього процесу в зміст його будуть включені фактори,

що стимулюють трансформацію структурних складових ціннісних орієнтацій у потреби особистості. Іншими словами, в межах реалізації даної умови необхідно визначити, як повинно бути побудоване педагогічне знання, щоб у процесі його засвоєння відбувалося формування цінностей. Як зазначає О. Леонтьєв, головне полягає в тому, чим для самої людини стають ті думки та знання, котрі ми їй повідомляємо, ті прагнення, котрі ми в ній збуджуємо. Отже, провідним є не механічне перенесення інформації в голову людини, а перетворення її в особистісне знання. Тому закономірним є використання умов формування ціннісних орієнтацій у послідовності, що запропонована нами в дослідженні. Тобто, як зазначалося вище, розвиток рефлексивної позиції студента, спрямований на самопізнання, усвідомлення власного «Я», побудову концепції «Я-професійне», на основі розуміння студентом, яких знань, якостей не вистачає йому для успішної діяльності в майбутньому. Після першого етапу – пізнання себе – особистість автоматично відчуває необхідність у доповненні, розширенні знання про сутність, структуру ціннісних орієнтацій.

Отже, можна зробити висновок про те, що процес формування ціннісних орієнтацій вчителя закономірно пов’язаний, в першу чергу, з формуванням у студентів ціннісних уявлень, знання сутності, структури, різного змісту ціннісних аспектів педагогічної реальності.

В основу виокремлення педагогічної умови щодо необхідності розробки й впровадження спеціального курсу знань, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки, закладено положення про інформаційну та орієнтаційну функцію знань.

Своєрідність професійно-ціннісних орієнтацій педагога прямо залежить від наявності наукових, системних знань. Потреба створення умов, що сприятимуть формуванню професійно-ціннісних орієнтацій педагога, приводить до розробки засобів залучення студентів до нових знань, нових явищ у педагогіці, до розуміння та усвідомлення ціннісних орієнтацій майбутньої професії. В даній ситуації спеціальні знання та взаємодія з викладачем

дозволять озброїти студентів ціннісними орієнтирами, вибудувати пріоритети їхньої майбутньої діяльності.

Анкетування та інтерв'ю на констатувальному етапі експерименту показало, що студенти відчувають і розуміють необхідність конкретизації знань про професійно-ціннісні орієнтації, усвідомленні впливу нових тенденцій на розвиток педагогічної професії.

Сучасні освітні реалії характеризуються стрімким зростанням обсягу нової інформації, що зумовлено, зокрема, тим, що, по-перше, сучасна педагогічна наука є відкритою для колись закритих і навіть заборонених концепцій, технологій, ідей західної і вітчизняної науки. По-друге, педагогічна наука поповнюється новими, збагаченими педагогічними знаннями за рахунок взаємозв'язку з такими науками як філософія, психологія, соціологія. По-третє, на сучасному етапі активно відбувається розробка нових технологій, авторських програм і методик, які в свою чергу розширюють спектр професійно-педагогічних знань. Виникає необхідність упорядкування цих знань, що дасть можливість орієнтуватися у потоці педагогічної інформації та сприймати найбільш вагому, тобто ту, що має безпосередню професійну цінність. Це зумовлює необхідність розробки спецкурсів, що торкаються педагогічних проблем професійних цінностей. Такі спецкурси дозволяють синтезувати наявні педагогічні знання студентів, краще орієнтуватися у педагогічній дійсності, що постійно змінюється, та актуалізувати власні професійно-ціннісні орієнтації.

Основними засобами засвоєння цінностей, що входили до змісту курсу, є аксіологізація його змісту та інтеграція педагогічних знань і особистісного досвіду студентів в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки. Суспільно-гуманітарна підготовка є складником професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, яка забезпечує формування загальної культури.

Цикл дисциплін циклу професійної підготовки має широкі можливості у процесі формування професійно-ціннісних орієнтацій, оскільки дисципліни

даного блоку висвітлюють питання культурного розвитку людства, становлення цивілізації, а відтак і зародження і розвиток людських, педагогічних цінностей. Тому в процесі викладання дисциплін цього циклу є можливість сфокусувати увагу майбутніх учителів початкових класів на взаємозв'язку, взаємозалежності цінностей суспільства і педагогічної науки, втіленні їх у професійні цінності педагогічної професії.

Аксіологізація, або акцентування цінностей педагогічного знання, дозволяє вирішити декілька завдань: по-перше, інформувати про педагогічні цінності, нові явища в педагогічній науці, що дозволить студенту зрозуміти необхідність цього пласту знань для побудови власного «Я» – педагога, тобто розвивати здібність до засвоєння цінностей на особистісному рівні; по-друге, усвідомити неспівпадіння ідеального та актуального змісту цінностей професійно-педагогічної діяльності.

Для забезпечення аксіологізації в розроблений нами курс внесено матеріал, що дозволяє більш повно та цілеспрямовано розглядати ціннісний потенціал педагогічного знання, гуманістичну сутність педагогічної діяльності. Аксіологізація тут виступає одним і з засобів трансформації змісту знання з точки зору акцентування цінностей у предметний зміст курсу. Знання про цінності – це фундаментальна основа формування ціннісного відношення студентів до професії, без якого неможливим є процес формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів. Знання, що здобуваються, дозволяють зрозуміти та зосередитись на особистісному та професійному зростанні на базі усвідомлення та розширення змісту професійних цінностей. Акцентування ціннісного компоненту дозволяє зрозуміти майбутнім педагогам, що саме цінності допомагають адекватно виконувати проектування діяльності, обрати її пріоритети, визначають діяльність педагога та основи його взаємодії з різними учасниками педагогічного процесу.

Майбутній педагог, озброєний аксіологічними знаннями, усвідомлює закономірності розвитку освітньої системи, орієнтується не тільки в історико-

педагогічних теоріях і системах, але й у сучасних інноваційних напрямах навчання і виховання. Отже, курс спрямовано на озброєння студентів науковою інформацією, яка слугує підґрунтям цінностей.

Отже, формування і розвиток знань студентів щодо цінностей майбутнього професійної діяльності – складний процес, що забезпечується взаємодією дисциплін психолого-педагогічного і загальнокультурного циклу. Формування педагогічних знань студентів є складовою частиною діяльності педагогічної системи навчання. Для поліпшення змісту базової педагогічної освіти ЗВО важливими є курси, семінари, які доповнюватимуть зміст навчальних дисциплін, інформуватимуть про нові й традиційні цінності освіти та професійно-ціннісні орієнтації педагогічної діяльності.

Розробляючи експериментальну методику, враховували, що процес формування ціннісних орієнтацій – це складний та багатокомпонентний процес, під час якого, на жаль, не завжди знання перетворюються на переконання, але процес розвитку і формування знань може містити в собі вироблення ціннісного відношення до них.

Таким чином, базова педагогічна освіта сьогодні неможлива без формування ціннісних орієнтацій студентів, що сприяють подальшому самостійному освоєнню педагогічних знань. З іншого боку, ситуація в сучасній освіті вимагає переходу цілісного розвитку знань у переконання, коли наукові знання передбачають розвиток визначених аксіологічних орієнтацій. У даному випадку правомірною є постановка питання про педагогічні знання як основу формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів. Оскільки формування професійно-ціннісних орієнтацій передбачає наявність знань та орієнтування в сучасних вимогах до професійної складової вчителя, то постає питання про формування відповідального ставлення до педагогічної кваліфікації, що передбачає теоретичну та методичну підготовку (знання філософії і логіки, соціології і психології), використання педагогічних знань (основних понять і категорій, положень і принципів педагогічної науки), оволодіння інноваційними педагогічними технологіями засвоєння змісту,

самонавчання завдяки обраному методу (формування тези, постановка питання, організація комунікації тощо), розвиток власних рефлексивних здібностей (постійний аналіз власного досвіду, співставлення з науковими нормами, оцінка).

Діалогова форма навчальної взаємодії дозволяє розвивати різні змістовні позиції різними особами, що висловлюють власну точку зору. Адже не тільки наявність комунікативної інформації є підставою для виникнення діалогу, потрібно мати відношення до інформації, оскільки «встати на діалогову позицію означає висловити свою точку зору, своє ставлення».

Крім того, виокремлена умова органічно доповнює перші дві умови формування професійно-ціннісних орієнтацій. Організація процесу орієнтації майбутнього вчителя початкових класів на педагогічні цінності має найбільшу ефективність у взаємодії цих трьох умов. Так, оскільки рефлексія – це дискусія з самим собою, то розвитку рефлексивної позиції сприяє діалог. Як свідчить практика, монолог у навчальному процесі веде до гальмування рефлексивно-оцінних процесів. На основі знань про себе, котрі студенти отримують завдяки рефлексивним вправам; знанням про цінності, нові педагогічні технології, які студенти отримують завдяки аксіологічним знанням то останнім, визначальним етапом виступає саме діалогова діяльність. Така форма навчання дозволяє розглядати студента не тільки і не стільки як об’єкта педагогічного впливу, але в більшій мірі як суб’єкта власної діяльності, що в свою чергу, дозволяє вводити в навчання реальність міжсуб’єктної взаємодії. Вона створює альтернативу трактуванню процесу засвоєння знань як навчальної діяльності ізольованого суб’єкта, який протистоїть об’єкту пізнання.

Обґрунтовуючи необхідність такої педагогічної умови формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів як використання діалогових технологій, спиралися на положення вчених щодо використання діалогу в педагогічному процесі, а саме: діалог є формою співробітництва зі студентами, завдяки якому зміст навчання стає спільним об’єктом пізнавальної активності як з боку того, хто навчає, так і з боку того, хто навчається; діалог

передбачає неспівпадіння смислових позицій з приводу якогось об’єкту, тобто різні сенсові позиції реалізуються різними людьми в процесі розмови.

Використання цих положень в експериментальній роботі дозволило констатувати, що орієнтація майбутнього вчителя початкових класів на педагогічні цінності найбільш ефективно здійснюється під час взаємодії особистісно орієнтовних змістовних позицій учасників педагогічного процесу, яка складається на основі перетворення позиції викладача та субординованої позиції студента в особистісно-рівноправні позиції, позиції співпрацюючих суб’єктів. Таке перевтілення досягається демократичним стилем спілкування, проблематизацією навчального матеріалу, досвідом колективної розумової діяльності. Провідний напрям діяльності за такої форми навчання полягає в тому, що викладач не стільки пропонує студенту-майбутньому педагогу засвоїти педагогічні цінності у «готовому вигляді», скільки актуалізує зміни внутрішньо-особистісної позиції через свідому роботу студента на переосмислення свого відношення до педагогічної дійсності засобом «загострення» різних точок зору на окремі питання. Саме таким шляхом у майбутнього вчителя початкових класів виробляється власна точка зору, стимулюється вироблення власної позиції відносно поставлених проблем.

Під час використання діалогових технологій втілюється фактор проблематизації освітнього процесу. Проблемні ситуації, їх обговорення дозволяють обумовити взаємодію різних позицій, точок зору, в рамках єдиного змістовного поля.

Оскільки обґрунтовані педагогічні умови в дослідженні є лише елементом педагогічної системи, що визначає механізми досягнення поставлених цілей, необхідним виявилося створення моделі процесу формування ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів початкових класів під час професійної підготовки.

Слід відзначити, що в науковій літературі наводиться достатньо визначень поняття «моделювання», тому в дослідженні не будемо детально зупинятися на визначенні таких понять як «моделювання» та «модель». За

основу приймаємо визначення «моделювання» в педагогічній літературі як методу, що дозволяє вивчати об’єкт пізнання за допомогою моделі – умовного образу (зображення, схеми тощо) об’єкта, що досліджується.

Модель процесу формування ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки, що розроблена нами, є адаптованою до реальної університетської практики, а саме: враховані основні завдання дослідження; виокремлено теоретико-методологічні підходи та система педагогічних цінностей і педагогічних умов.

Спроєктована модель процесу формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів у фаховій підготовці складається з трьох взаємозалежних блоків: орієнтаційного, організаційного та результативного.

Так, орієнтаційний блок моделі процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів включає: *цілі,* провідна з яких – формування у майбутнього вчителя початкових класів під час професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти ціннісних орієнтацій; *теоретико-методологічні підходи* – аксіологічний, особистісно-діяльнісний, рефлексивний.

Організаційний блок моделі процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки містить такі компоненти:

- *зміст професійно-ціннісних орієнтацій*, до якого включено: цінності-цілі, цінності-знання, цінності-вміння, цінності-якості;
- *педагогічні умови,* що передбачають організацію та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності; розробку й впровадження спеціального курсу знань в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки; використання діалогових технологій і забезпечують ефективність процесу формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів;

- *фази формування ціннісних орієнтації* майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: фаза вибору, присвоєння цінностей; фаза перетворення особистості на основі цінностей; фаза проєктування – формування образу майбутньої професійної діяльності.

До результативного блоку моделі процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів включено такий компонент як *сформованість* ціннісних орієнтацій, який характеризуємо через критерії, показники та рівні:

- *рівні сформованості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів*: високий, середній, низький;
- *критерії* визначення рівнів сформованості ціннісних орієнтацій: цінності-цілі, цінності-знання, цінності-вміння; цінності-якості.

Розроблена теоретична модель процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів в умовах ЗВО схематично представлена на рисунку 1.2.

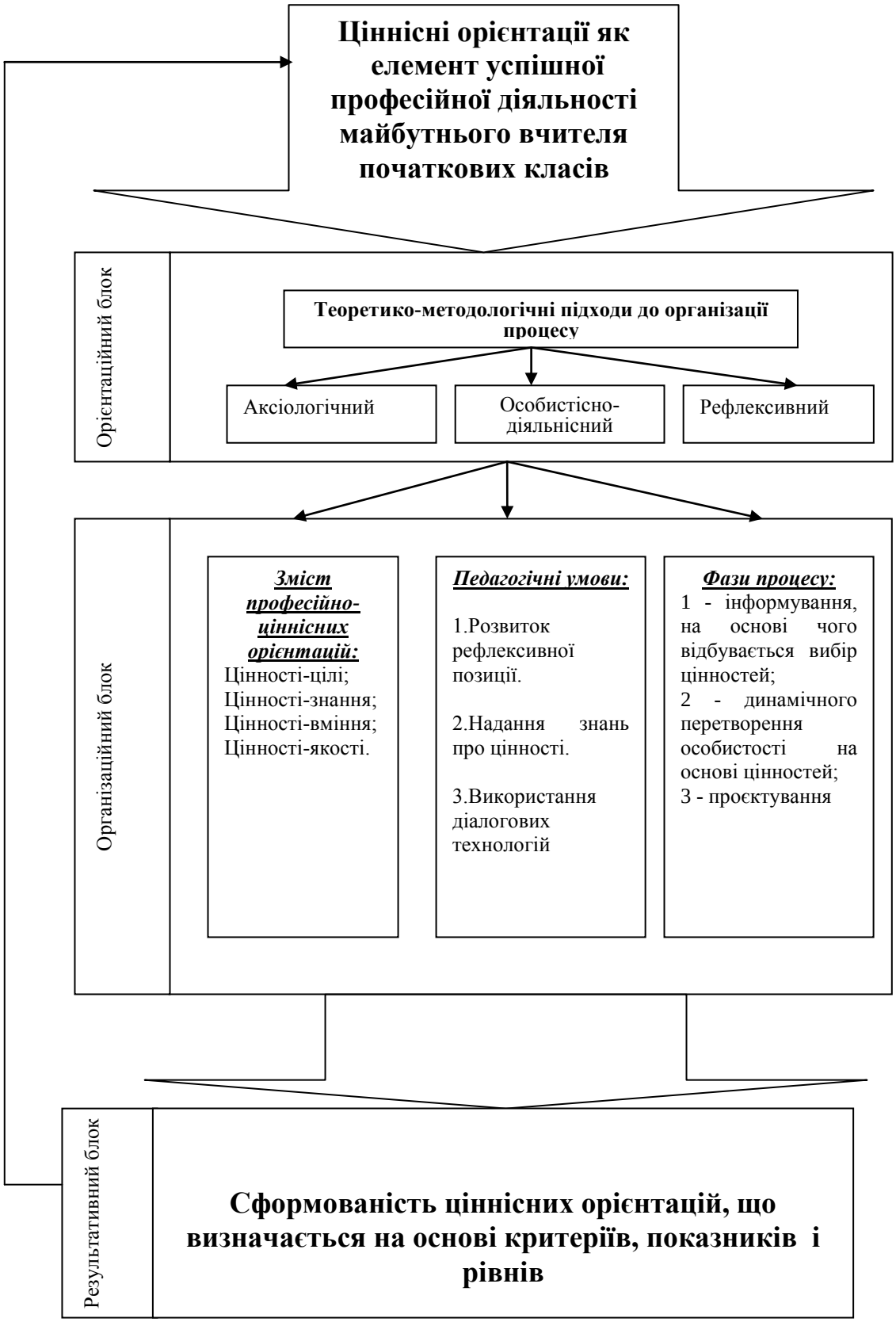

Рисунок 1.2. Модель процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у професійній підготовці

Отже, можна зробити висновок про те, що визначені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови ефективності формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів представляють собою комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених умов процесу орієнтації майбутнього педагога на педагогічні цінності, втілення яких забезпечує перехід студента на більш високий рівень їх сформованості. Упровадження цих умов в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів сприятиме: ініціюванню розвитку суб'єктної позиції майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі; зміні відношення студента до себе, оточуючої дійсності; переходу від пасивної, відстороненої позиції до активної, перетворюючої на основі змін особистісної системи ціннісних орієнтацій.

Визначений комплекс педагогічних умов дозволяє на основі розвитку суб'єктної позиції студента успішно формувати ціннісні орієнтації, оскільки:

- вправи на розвиток рефлексії дозволяють майбутнім педагогам виявити причини ускладнень – відсутність необхідних знань, орієнтацій, що допомагатимуть вирішенню певної ситуації, та прийти до висновку, що наявність необхідних якостей сприяє ефективному здійсненню професійної діяльності;
- упровадження педагогічної умови, що передбачає надання певних знань про професійно-ціннісні орієнтації, доповнює першу, приводить до формування цілісного і ціннісного «Образу майбутньої педагогічної діяльності»;
- застосування діалогових технологій у процесі формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів дозволяє не тільки набути і поглибити необхідні знання, але також їх осмислити і виробити особистісне ставлення до них.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

2.1. Діагностика рівня сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у професійній підготовці

Мета проведення констатувального етапу експериментальної роботи полягала у тому, щоб визначити критерії та показники, які дозволяють отримати об'єктивну інформацію щодо рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої освіти; отримати дані про рівень сформованості ціннісних орієнтацій студентів, характеру мотивації до педагогічної професії.

Визначаючи критерії та показники рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій, спирались на дослідження М. Васильєвої, В. Майбороди, О. Мірошниченко та інших, що доводять необхідність класифікації ціннісних орієнтацій за певними групами. Одночасно такі групи виступають критеріями визначення ціннісних орієнтацій особистості. Виходячи з цього, в дослідженні діагностика ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів здійснювалася за виокремленими в теоретичному розділі даної роботи педагогічними цінностями, тобто як критерії рівнів сформованості ціннісних орієнтацій виступали: цінності-цілі (орієнтація на образ «Я-професійне); цінності-знання (орієнтація на оволодіння системою професійно-педагогічних знань); цінності-вміння (орієнтація на оволодіння системою професійно-педагогічних вмінь); цінності-якості (орієнтація на самовиховання та саморозвиток педагогічних якостей). Ґрунтуючись на дослідженнях науковців, виділяємо такі рівні сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів

початкових класів: низький, середній та високий. Так, із запропонованої в дослідженні структури професійних цінностей визначили показники рівнів сформованості ціннісних орієнтацій, що представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти на основі критеріїв і показників

Рівні сформованості ціннісних орієнтацій	Критерії та показники рівнів сформованості ціннісних орієнтацій
Низький	Цінності-цілі – негативний характер мотивації до педагогічної діяльності, відсутня орієнтація на розвиток системи професійно-ціннісних орієнтацій («Я-професійне»); цінності-знання – неповні та неглибокі знання з теорії цінностей, відсутня орієнтація на підвищення рівня професійних знань; цінності-вміння – у студента не сформовані навички застосування прогностичних, комунікативних, аналітичних та організаторських вмінь, відсутня орієнтація на оволодіння цінностями-вміннями; цінності-якості – несформованість особистісних і професійно-педагогічних цінностей-якостей
Середній	Цінності-цілі – невизначений характер мотивації до педагогічної діяльності, орієнтація на розвиток системи професійно-ціннісних орієнтацій є слабкою; цінності-зання – студент плутається при визначенні окремих аксіологічних категорій, недостатньо повними та глибокими є аксіологічні знання, разом з тим існує орієнтація на підвищення рівня професійних знань; цінності-вміння – студент має певні утруднення в застосуванні цінностей-вмінь, однак характеризується яскраво вираженою орієнтацією на оволодіння ними; цінності-якості – сформованими є окремі особистісні і професійно-педагогічні цінності-якості
Високий	Цінності-цілі – позитивний характер мотивації до педагогічної діяльності, яскраво виражена орієнтація на розвиток системи ціннісних орієнтацій (розвинуто образ «Я-професійне»); цінності-знання – повні та глибокі аксіологічні знання, чітка орієнтація на підвищення рівня професійних знань; цінності-вміння – у студента сформовані навички із застосовування прогностичних, комунікативних, аналітичних та організаторських вмінь; цінності-якості – сформовані особистісні й професійно-педагогічні якості

На основі встановлених критеріїв, рівнів та показників було проведено констатувальний етап експерименту. Саме на основі дослідження рівня сформованості ціннісних орієнтацій індивідуума можна проводити роботу з формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів.

Завдання експериментальної роботи передбачали проведення аналізу мотивації студентів до педагогічної професії, розуміння сутності ціннісних орієнтацій, визначення рівня сформованості професійних цінностей, які пов'язані з ціннісно-орієнтованою діяльністю. Для оцінки кожного критерію використовувався комплекс методик: методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації», адаптована до цілей нашого дослідження; анкетування для визначення характеру мотивації студентів до педагогічної діяльності; анкетування для визначення рівня сформованості цінностей-якостей; тести, що визначають професійний інтерес.

Анкета, що виявляє характер мотивації студентів до педагогічної діяльності, дозволила визначити, чи є педагогічна професія цінністю-ціллю для майбутніх учителів початкових класів, чи прагнуть вони оволодіти нею повною мірою. Анкета, за допомогою якої виявлено характер мотивації студентів до педагогічної діяльності, дозволяла розкрити й схарактеризувати внутрішні мотиви майбутньої професійної діяльності, а саме: якими мотивами керуватиметься майбутній педагог для задоволення своїх професійних потреб. Ґрунтувалися на положенні про те, що чим оптимальнішим є характер мотивації, тим сформованими на більш високому рівні є цінності-цілі професійної діяльності.

Питання анкети було складено в такий спосіб: групи питань поєднувалися в спеціальні блоки, що допомагали діагностувати конкретні аспекти ціннісного відношення студентів до педагогічної професії. Добираючи питання, що були включені до анкети, враховували необхідність виключити питання, які могли б навіяти визначену відповідь, а також стереотипні питання, що можуть спровокувати респондента дати стереотипну відповідь, яка не має інформації з питань дослідження.

Для отримання більш конкретних відповідей та визначення орієнтації на оволодіння необхідними професійними цінностями використовувалися питання, відповіді на які передбачали вибір конкретних запропонованих відповідей, а також питання, в яких передбачалося висловлення власної думки студента з тієї або іншої теми. У зв'язку з цим, студентам було запропоновано дати відповіді на такі питання:

- якими мотивами Ви керувалися, вступаючи до закладу вищої освіти?
- чи плануєте Ви в майбутньому працювати за фахом?
- чи подобається Вам обрана майбутня професія?
- чи прагнете Ви отримувати якнайбільше професійних знань?

Отримані результати опитування засвідчили, що серед провідних мотивів вступу до закладу вищої освіти на першому місці є бажання отримати вищу освіту і лише на другому місці – бажання стати педагогом. За результатами опитування студентів можна зробити висновок, що більш за все в педагогічній діяльності студентів приваблює можливість одержати професію, що підтверджується можливістю використовувати отримані знання в іншій сфері. Можна зробити невтішний висновок, що педагогічна освіта для багатьох студентів закладу вищої освіти не є цінністю, а розглядається лише як засіб здобуття вищої освіти.

Показовими є відповіді студентів на запитання стосовно можливості в майбутньому працювати за педагогічним фахом. Так, близько 54,2% студентів третього й четвертого курсів не впевнені, що будуть працювати за фахом, навіть студенти які мають гарні оцінки з педагогічних дисциплін. Домінування подібних відповідей на старших курсах пояснюється, очевидно, такими фактами: по-перше, тим, що анкетування проводилося після проходження педагогічної практики, тобто студенти мали вже деякі реальні уявлення про педагогічну діяльність і стикалися з певними проблемами, пов'язаними з виконанням професійних функцій, а по-друге, студенти не пов'язують своє майбутнє з педагогічною діяльністю здебільшого через причини соціально-економічного характеру. Це ще раз доводить необхідність застосування

ціннісного підходу до формування професійної спрямованості студентів вже на перших кроках навчання.

Відповіді студентів на питання про ступінь задоволення обраною професією певною мірою дублювали попередні. Так, 63% респондентів відповіли, що вони, в основному, задоволені обраною професією. Показово, що навіть серед тих, хто не впевнений чи буде працювати за фахом, відсоток задоволених професією є доволі високим – в межах 30%–32,3%. Такі результати, очевидно, пояснюються тим, що студентів приваблює вивчення дисциплін, які є пріоритетними для того чи іншого факультету, а не педагогічна професія в цілому.

Інтерес до процесу навчання як необхідної складової процесу підготовки до професії педагога виявлено тільки в 21,3–23,4% студентів. Такі показники практично співпадають з відсотком тих студентів, провідним мотивом вступу до університету яких є бажання стати педагогом. Таким чином, задоволеність обраною професією сполучається з мотивом навчання, що зумовлено бажанням опанувати професійно-педагогічні або інші професійні знання і відповідно розвивати власну систему професійно-ціннісних орієнтацій. Такі низькі показники свідчать про недостатню ефективність традиційного навчання в закладі вищої освіти.

Результати анкетування, бесіди, інтерв'ю дозволяють стверджувати, що студенти другого-третього курсів не мають чіткого уявлення про зв'язок отриманих знань з майбутньою професійною діяльністю, про професійні цінності, їх вплив на діяльність, напрям розвитку особистості. Це пояснюється перевагою не внутрішніх, а зовнішніх мотивів навчання: відвідуванням занять заради оцінки, отриманням стипендії, зацікавленістю предметом, авторитетом викладача тощо.

Результати констатувального етапу експерименту показали, що в освітньому процесі не враховується суб'єктна позиція студентів, соціальна ситуація розвитку, типові вікові характеристики (суперечливість ціннісних орієнтацій, неадекватна самооцінка). Вказані чинники ускладнюють процес

формування професійно-мотиваційної сфери студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Аналіз відповідей респондентів дозволив виокремити три основних типи характерів мотивації студентів. Узагальнений результат представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Характер мотивації студентів до педагогічної діяльності, %

Тип характеру мотивації	%
1. Позитивний	19,5%
2. Невизначений	53,7%
а) невизначено-позитивний	29,3%
б) невизначено-нейтральний	24,4%
3. Негативний	26,8%

До першого позитивного характеру мотивації віднесли тих студентів, у кого склалося позитивне відношення до педагогічної професії, це студенти які бажають у майбутньому працювати за фахом. Професійно-педагогічні орієнтації цих студентів є вже сформованими. Другий тип характеру мотивації до педагогічної діяльності поєднує студентів, у яких необхідно формувати ціннісне відношення до педагогічної діяльності, оскільки вони не є категорично проти професії педагога: 53,7% відповіли, що не впевнені, чи будуть працювати за фахом; причому обрана професія подобається 29,3% студентам; 24,4% студентів або вважають, що професія педагога скоріше не подобається, або взагалі не можуть виразити своє відношення до професії. Разом з тим, студенти з даним типом мотивації дали позитивну відповідь на питання: «Чи прагнете Ви отримувати якнайбільше професійних знань?», що свідчить про наявність орієнтації на розвиток системи педагогічних цінностей. До третього типу характеру мотивації студентів до педагогічної діяльності відносяться студенти, на орієнтації яких складно вплинути, оскільки вони категорично не бажають працювати за фахом, і, відповідно не вважають педагогічну професію цінністю, не мають орієнтації на розвиток системи ціннісних орієнтацій.

Аналізуючи отримані результати, можна відзначити, що працювати за фахом планує менша частина старшокурсників. Причини цього явища дають можливість зрозуміти відповіді на питання «Що Вас приваблює (не приваблює) у педагогічній професії?» За допомогою методики полярних профілів студентам третього та четвертого курсів з метою більш конкретного вивчення ступеня усвідомленості ними особливостей педагогічної професії, професійних і особистісних орієнтацій, що визначають мотиваційно-ціннісне відношення особистості студента до педагогічної діяльності було запропоновано два варіанти опитувальних листів: з привабливими моментами педагогічної професії і з непривабливими. Респонденти повинні були проранжувати виокремлені фактори педагогічної професії.

У процесі ранжування респонденти розташовували вказані якості за порядком особистої значущості. Аналізуючи отримані результати, відзначаємо, що негативні фактори охоплюють кілька сфер життєдіяльності особистості педагога: взаємодія з учнями, колегами тощо, а позитивні фактори замикаються на особистості педагога.

Наведемо перелік привабливих та непривабливих характеристик професії педагога, розташованих студентами в порядку значущості.

Так, серед привабливих характеристик педагогічної професії студенти відзначили такі:

1. Робота пов’язана з постійною взаємодією й спілкуванням з людьми.

2. Професія відповідає моїм здібностям і інтересам.

3. Професія педагога надає можливість використовувати отримані під час підготовки знання в іншій сфері.

4. Професія педагога передбачає творчий характер роботи.

5. Педагогічна діяльність передбачає наявність тривалої відпустки.

6. Професія вимагає й дає можливість подальшої самоосвіти.

Серед непривабливих характеристик педагогічної професії студентами було відзначено такі:

1. Низька оплата праці.

2. Професія педагога передбачає великі психічні й психологічні навантаження.

3. Незацікавленість учнів у навчанні призводить до втрати інтересу з боку педагога.

4. Велика відповідальність за виконання професійних функцій.

5. Невисокий престиж професії вчителя.

6. Професія педагога, як правило, супроводжується конфліктами з учнями та їх батьками.

Як бачимо, результати використаної методики полярних профілів підтверджують результати анкетування, що робить попередні висновки більш достовірними. Саме низький рівень задоволення соціальних потреб у майбутній професії впливає на значний відсоток незадоволених обраною професією. З негативних моментів, пов'язаних з педагогічною професією, 82,6% опитаних виділили нервову перевтому і 86,7% – низьку оплату праці. Ці причини є основними для такої низької мотивації до майбутньої педагогічної діяльності. Саме в площині цих причин лежить задоволення соціальних потреб вчителів. Для студентів є очевидним, що їх не можуть задовольнити низька оплата, позбавлені комфорту умови праці і, як наслідок – рівень життя в галузі педагогічної професії. Звідси й такий низький рівень мотивації, і відсутність орієнтації на розвиток системи професійно-ціннісних орієнтацій. Можемо констатувати певний конфлікт цінностей, оскільки життя та держава не підтверджують цінності педагогічної професії. Проте значний відсоток студентів все ж визнає цінність педагогічної діяльності, але, як видно, визнавати – ще не означає наслідувати цінностям.

Визначення рівня усвідомлення важливості для майбутньої педагогічної діяльності професійних цінностей-якостей здійснювалося за допомогою спеціальної анкети, яку було складено в такий спосіб. Оскільки перший етап опитування передбачав розподіл цінностей, що наведені в анкеті, в педагогічно оптимальній послідовності, перелік якостей-цінностей було запропоновано професорсько-викладацькому складу тих факультетів, на яких передбачалося

проведення формувального етапу експерименту. Ґрунтувалися на положенні, що викладачі є суб'єктами процесу, в якому відбувається формування ціннісних орієнтацій студентів, що беруть участь в експерименті, тому вони є (в більшій мірі) носіями орієнтацій, що формуються й у студентів. Це дає підстави прийняти рангові послідовності, побудовані за результатами опитування викладачів, як оптимальні. Відповідно до рангових показників викладачів було складено таблицю оптимального рангового розподілу визначених цінностей, яку й було представлено у вигляді анкети студентам.

Для аналізу результатів опитування використовували формулу:

$$Y = \frac{\sum_{i=1}^{m} n_{1...N}}{m},$$

де Y – ранговий показник, m – кількість респондентів, N – кількість рангів, n – рангове значення.

Для перевірки достовірності досліджень спиралися на рекомендації спеціалістів, що проводили соціологічні дослідження, змінювали порядок варіантів відповідей у кожній частині анкети та проводили повторне опитування через декілька тижнів після проведення попереднього. Потім порівнювали кількість збігів за отриманими вперше та вдруге даними. Достовірність досліджень кожної з частин анкети знаходилася в межах від 79% до 83%. Така достовірність відповідає вимогам подібних досліджень.

Після першого опитування студентів отримали результати, що представлені у таблиці 2.3. Результати опитування представлені в порівнянні з «оптимальним розподілом».

Таблиця 2.3

Результати ранжування студентами професійних цінностей

Професійні цінності педагогічної діяльності	Ранг		
	Оптимальне значення	ЗВО	
		Запорізький національний університет	Харківська гуманітарно-педагогічна академія
Любов до педагогічної професії	1	2	1
Освіченість (наявність достатнього рівня знань з навчального предмету, що викладає учитель)	2	3	3
Творче ставлення до педагогічної праці	3	1	4
Уміння прогнозувати результати своєї педагогічної діяльності	4	4	2
Відповідальність	5	6	5
Порядність	6	7	7
Уміння систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти	7	8	10
Принциповість	8	10	8
Організованість	9	11	11
Толерантність	10	9	9
Ініціативність	11	12	12
Культура здоров’я педагога	12	11	6

Цифри по шкалі абсцис відповідають оптимальному значенню професійних цінностей, і представляють наступні професійні цінності: 1 – любов до педагогічної професії, 2 – освіченість (наявність достатнього рівня знань з навчального предмету, що викладає учитель), 3 – творче ставлення до педагогічної праці, 4 – уміння прогнозувати результати своєї педагогічної діяльності, 5 – відповідальність, 6 – порядність, 7 – уміння систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти, 8 – принциповість, 9 – організованість, 10 – толерантність, 11 – ініціативність, 12 – культура здоров’я педагога.

Отже, аналіз отриманих результатів анкети засвідчив недостатнє розуміння та орієнтацію студентів на розвиток професійних цілей та якостей, що в сукупності складає сферу ціннісних орієнтацій, для досягнення професійного та життєвого успіху і підтвердив необхідність цілеспрямованого

педагогічного впливу в процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти з метою формування необхідних професійних цінностей-цілей та цінностей-якостей.

Додатково для визначення ступеня сформованості цінностей-якостей використовувалася діагностика комунікативної толерантності, запропонована В. Бойко, що була адаптована до нашого дослідження. Студентам пропонувалися судження, які дозволяють виміряти цінності-якості «терпимість», «чуйність», «доброзичливість», «толерантність» тощо. З цією метою пропонувалося оцінити себе в дев'ятьох нескладних ситуаціях взаємодії з іншими людьми. Судження оцінювали в межах від 0 до 3 балів. Високий бал свідчив про низький рівень комунікативної толерантності, а низький бал – про високий рівень загальної комунікативної толерантності.

Результати опитування засвідчили, що в більшості своїй студенти мають терпимість у взаємодії з людьми, приймають індивідуальність інших людей. Явної нетерпимості, або навіть яскраво вираженого неприйняття індивідуальності сторонніх людей у майбутніх учителів початкових класів не простежується. Отже, було зроблено висновок, що близько 84,7% студентів мають високий рівень сформованості комунікативних якостей, як важливого компонента загальної і педагогічної культури.

Аналіз показників щодо сформованості аналітичних, прогностичних, комунікативних та організаторських цінностей-вмінь свідчить про те, що фактично поза увагою вищої педагогічної освіти залишається формування цих вмінь. Це серйозна прогалина у професійній підготовці майбутнього вчителя початкових класів, оскільки від цінностей-вмінь залежать шляхи здійснення та досягнення результату професійної діяльності.

Окрім зазначених, використовувалися додаткові методики для визначення наявності у студентів цінностей-знань. З цією метою проводилося опитування та бесіди, використовувалася методика незакінчених речень. Так, студентам пропонувалося у письмовій формі дати визначення поняттям, що

були включені як необхідні для засвоєння. Наприклад, студентам пропонувалося дати визначення таким поняттям:

- педагогічна аксіологія …
- ціннісні орієнтації ...
- ціннісна поведінка …
- ціннісне відношення …
- професійні орієнтації …
- цінності-цілі; цінності-знання; цінності-якості; цінності-вміння ...
- педагогічна деонтологія ... тощо.

Крім того, студентам було запропоновано виконати завдання-інтерпретацію, наприклад: «Чи вплинула зміна педагогічної парадигми у вітчизняній педагогіці у другій половини ХХ ст. на педагогічні цінності» тощо.

Для більш глибокого проникнення в систему професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у завдання входило не тільки відповісти на питання, але й висловити власну думку відносно того, чи є в них бажання поглибити свої знання з того або іншого питання, що давало можливість мати уявлення не тільки про наявність або відсутність конкретного знання, а також і сформованого ціннісного відношення до знань.

Аналізуючи отримані відповіді, було виокремлено різні рівні сформованості цінностей-знань, показниками яких виступали повнота та глибина відповіді, орієнтація на підвищення рівня професійних знань. Цінності-знання, сформовані на високому рівні, було виявлено у студентів, відповіді яких характеризувалися повнотою та глибиною, це відповіді які розкривали основну сутність професійних цінностей, їх прояви в реальній професійній діяльності. До цього рівня також були віднесені відповіді, які характеризувалися не достатньо повною та глибокою характеристикою сутності окремих професійних цінностей, проте повністю розкривалися прояви цінностей у реальній професійний діяльності. Так, високий рівень сформованості цінностей-знань було виявлено лише у 18,3% опитаних.

Середній рівень сформованості цінностей-знань, що характеризувався недостатньо повними та глибоким знаннями тобто нечіткими поясненнями сутності певних професійно-педагогічних цінностей, визначенням несуттєвих проявів цінностей у реальній педагогічній дійсності, було виявлено на констатувальному етапі експериментальної роботи у 39% студентів. Низький рівень сформованості цінностей-знань, що визначався наявністю у відповідях студентів неадекватного пояснення сутності більшості професійно-педагогічних цінностей, відсутністю характеристики їх проявів у реальній професійно-педагогічній діяльності, було зафіксовано у 37,8% студентів.

Дані констатувального етапу проведеної експериментальної роботи дозволили зробити такі висновки: у рамках традиційної освіти у студентів закладу вищої освіти недостатньо сформованими є професійні цінності, що прямо впливає на якість майбутньої професійної діяльності; без цілеспрямованого формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів в освітньому процесі формування цінностей відбувається стихійно і неповною мірою відображає зміст педагогічних цінностей.

Отже, отримані результати констатувального етапу експериментальної роботи підтверджують необхідність проведення цілеспрямованої роботи з формування у майбутніх учителів початкових класів системи ціннісних орієнтацій, що й пропонуємо здійснити шляхом впровадження виявлених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці.

2.2. Упровадження педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки

Відповідно до теоретичних положень, що викладені в теоретичному розділі дослідження, формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів

початкових класів матиме найбільшу ефективність у межах реалізації розробленої моделі під час використання таких педагогічних умов, як:

- орієнтуючи майбутніх учителів початкових класів на професійні цінності, розвивати їхню рефлексивну позицію;
- забезпечити опанування та розширення знань про цінності педагогічної професії за рахунок упровадження у процес викладання дисциплін циклу професійної підготовки спеціального курсу, який надавав би студентам знання про систему педагогічних цінностей та їх значення для професійної діяльності;
- використовувати діалогові технології під час організації освітнього процесу з опанування спеціального курсу аксіологічних знань в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки.

Формувальний етап експерименту проводився в природних умовах освітнього процесу Запорізького національного університету, що передбачало перевірку всіх визначених умов, але в різний спосіб. Відповідно до завдань експериментальної роботи було сформовано дві експериментальні (ЕГ) та одна контрольна групи (КГ). Групи обиралися приблизно однакові за показниками успішності в навчанні, ступенем сформованості ціннісних орієнтацій.

На початку експерименту рівень знань студентів у всіх групах був приблизно однаковим. Робота з формування ціннісних орієнтацій у студентів КГ відбувалася традиційно, без акцентування уваги на аксіологічних компонентах професійної підготовки. А в ЕГ робота проводилася за розробленою методикою.

Процес актуалізації ціннісних орієнтацій під час формувального етапу експерименту розглядався нами в двох напрямах: урахування наявності вже сформованих професійно-ціннісних орієнтацій студентів; забезпечення переходу об’єктивних цінностей педагогічної професії у суб’єктивні (особистісні).

Основою для теоретичного обґрунтування розробленої методики, на основі якої застосовувалися визначені педагогічні умови, було взято фази

орієнтації особистості в світі цінностей, що віднесено до організаційного блоку моделі з формування професійно-ціннісних орієнтацій: 1. Інформування → пошук → оцінка →2. Динамізм → вибір → присвоєння → 3. Проєктування → проєкція. Дані фази механізму орієнтації співвідносяться з педагогічними умовами, що й були теоретично обґрунтовані в дослідженні. Розглянемо особливості реалізації кожної з визначених умов.

З метою розвитку рефлексивної позиції студента ми співвіднесли механізми орієнтації особистості в світі цінностей з механізмами рефлексивної діяльності. На цій підставі виокремили схему розвитку рефлексивної позиції майбутнього вчителя, а саме: «самоаналіз, (самооцінка)» – «самовизначення» – «самокорекція».

Реалізація першої з визначених педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів вимагала забезпечення усвідомлення студентами власних професійних цінностей та співвіднесення їх з «ідеальними» професійними цінностями, що виокремленні й схарактеризовані в п. 1.2 дослідження. Тобто передбачалася конкретизація питань професійного розвитку: «Ким мені бути?», «Навіщо я вчуся?», «Яким педагогом мені бути?», «В чому полягає зміст та цілі моєї майбутньої діяльності?».

Ураховуючи теоретичні визначення, рефлексивну діяльність майбутніх учителів початкових класів реалізовували таким чином: по-перше, було проведено аналіз результатів анкетування щодо визначення сформованості у студентів професійних цінностей. Майбутні педагоги включалися в механізм самоаналізу, в них уточнювалися знання про себе, чинні сучасні педагогічні цінності й особистісні професійні цінності. У студентів відбувалася конкретизація знань про себе, про те, чого бракує для успішного здійснення майбутньої професійної діяльності. Так відбувався перехід від стихійного розуміння професійної діяльності до вмотивованого, чітко визначеного; по-друге, розглядаючи систему професійних цінностей, спонукали студентів до аналізу та оцінки своєї позиції щодо тих або інших цінностей. З цією метою створювали ситуації в процесі формування ціннісних орієнтацій, що вимагали

постійного професійно-ціннісного вибору, визначення того, чого бракує за рівнем та повнотою засвоєних знань. З боку викладача такий аналіз дозволяв підводити студента до усвідомлення, розуміння необхідності сформованої системи професійних цінностей.

Під час експериментальної роботи було з'ясовано, що надання студентам цінностей у «готовому вигляді» є недостатнім для усвідомленого їх сприйняття. В такому разі, як правило, відбувається лише формальне їх сприйняття. Для актуалізації цінностей необхідно досягти їх усвідомлення особистістю студента. Виходили з положення про те, що та чи інша цінність існує як переживання, яке треба рефлексувати, осмислити та зробити з нього висновок, задіяти визначені вище механізми рефлексії.

Тому, на етапі «самоаналізу (самооцінки)» під час формувального етапу експерименту створювалися ситуації, які вимагають від студента усвідомлення своїх професійно-ціннісних орієнтацій, виявлення власних сумнівів та помилок. На етапі «самовизначення» на основі самоаналізу визначалася власна «Я-концепція», відбувалося усвідомлення того, яких цінностей бракує для побудови власного образу педагога. Провідною метою етапу «самокорекції» було залучення студента до діяльності з проєктування образу «Я-професійне», корекція власного образу на основі обраних педагогічних цінностей.

Запропонована схема формування рефлексивної позиції відображає фази процесу орієнтації студента в світі педагогічних цінностей, що представлені у запропонованій нами моделі формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів (п. 1.3): інформування про цінності, зокрема педагогічні, на основі чого відбувається сприйняття та осмислення педагогічних цінностей; динамізм – переоцінка та перетворення власної системи професійно-ціннісних орієнтацій; проєктування нової системи ціннісних орієнтацій.

Для втілення етапу самоаналізу (самооцінки) використали аналіз результатів анкетування, проведеного на констатувальному етапі експериментальної роботи, з їх обговоренням, що дозволило задіяти механізми

самопізнання, самооцінки, усвідомлення своїх якостей, наявності або відсутності необхідних педагогічних знань, умінь для здійснення успішної педагогічної діяльності. Студент, таким чином, мав можливість вивчити себе, зрозуміти й оцінити свій особистісний зміст. Синтезуючи в собі когнітивний і емоційний компоненти, самооцінка є одним з важливих показників процесу формування ціннісних орієнтацій особистості, бо включаються механізми пошуку-оцінки-вибору, визначається «Я-реальне» – «Я-ідеальне» – «Я-педагог».

На етапі самоаналізу рефлексивна діагностика дозволяла студентам зайняти активну позицію відносно себе, що забезпечувалося такими моментами: робота з цінностями педагогічної професії та з власними професійно-ціннісними орієнтаціями; проведенням «психологічно безпечної» діагностики своїх ціннісних орієнтацій, своєї готовності до педагогічної діяльності, використанням цих результатів для свого подальшого професійно-особистісного самовдосконалення.

У такий спосіб студенти усвідомлювали свій власний досвід, робили з нього певні висновки. Одночасно в студентів формувалися: уявлення про педагогічну діяльність як нормативну модель, на яку треба орієнтуватися, об’єктивні критерії для самоаналізу та самооцінки себе як майбутнього вчителя початкових класів; ціннісні орієнтації, що є необхідними у професійній сфері.

На даному етапі також запроваджували роботу студентів за схемою «Я та інші», для чого пропонували їм проаналізувати свої професійно-ціннісні орієнтації, співвіднести власну самооцінку з оцінкою одногрупників, створювалися ситуації, що вимагали співвіднесення своїх уявлень з професійним еталоном. Наприклад, студентам пропонувалося оцінити діяльність одного з своїх шкільних вчителів при роботі з класом з метою проаналізувати й пояснити вимоги професійних цінностей, що були порушені (або навпаки дотримані) вчителем. Необхідно було вказати на прикладі конкретної ситуації найбільш оптимальний варіант виходу з різних ситуацій взаємодії педагога з учасниками педагогічного процесу.

Для розвитку усвідомлення позиції «Я-реальне» ознайомили студентів з діагностичною програмою, що використовувалася нами для дослідження результатів сформованості рівня ціннісних орієнтацій студентів. Окрім того, проаналізували отримані результати за методикою полярних профілів, використаних для виявлення привабливих та непривабливих моментів професії педагога з позиції студента. Студенти опановували поняття «рефлексія», виявляли й обговорювали різні види її прояву в педагогічній діяльності.

Студентам, наприклад, пропонувалося визначити рефлексію вчителя під час підготовки і проведення уроків. Студенти висловлювали такі думки: «…Тепер я зрозуміла, що самоаналіз – це рефлексія. Вчитель, якщо він дійсно хоче навчити своєму предмету, повинен вміти аналізувати свою діяльність, тобто свої успіхи і невдачі під час проведення уроку. Визначати, чому, наприклад, урок не вдався….». Студентка пригадала: «Деякі уроки у школі були відверто нудними, треба було просто відсидіти 45 хвилин. Очевидно, що вчителі, уроки яких є нецікавими, не переймаються самоаналізом своєї роботи, власних уроків і, відповідно, не зацікавлені в її результатах». Студент зауважив: «Виходить, що самоаналіз – це постійний розвиток людини. У професійному житті він сприяє подальшому вдосконаленню себе як професіонала. Якщо ти хочеш, щоб учням було цікаво на твоїх уроках, щоб вони чомусь навчилися, необхідно постійно аналізувати, чому урок не дав бажаних результатів, в чому причини».

Разом з тим, це завдання було використано як прийом рефлексивної діагностики, спрямований на вивчення, аналіз феноменів, пов’язаних з рефлексивною діагностикою образу ідеального педагога, образу «Я- майбутній педагог», а саме: виявлення проблемних питань, пов’язаних з майбутньою професійною діяльністю, які умовно було поділено на три сфери: професійну, особистісну, соціальну; діагностика досягнень у професійній сфері.

Для виявлення проблемних питань з професійної діяльності студенти аналізували свій власний досвід як учасників педагогічного процесу. Для виявлення особистісних проблем також використовували питання: «Що

заважає вам підвищити свої успіхи у навчанні?», «Чи відчуваєте ви, що могли б досягти більшого?» тощо. Запропоновані прийоми виходу в рефлексивну позицію привчали студентів до постійного самоконтролю, самоаналізу навчальних, а в майбутньому і професійних дій.

Наприклад, студентам пропонувалося дати визначення аксіологічних понять. Більшість студентів не знали або не могли сформулювати правильних визначень таких понять як «педагогічна аксіологія», «ціннісні орієнтації», «мотивація до педагогічної діяльності», але в свідомості кожного з них, починаючи зі шкільних років, закріпився стереотип «Потрібна гарна оцінка. Якщо я не знаю відповіді, не можна цього показувати». В результаті на семінарських заняттях доводилося долати такі стереотипи, доводити, що така позиція позбавляє людину можливості отримати нові знання. Студенти починали аналізувати й замислюватися, можливо вперше, над прогалинами не тільки в аксіологічних знаннях, але й у знаннях з інших предметів.

Використання такого прийому як «*втілення ідеології сумнівів та критики»* дозволяло стимулювати та підтримувати незалежність оцінки студентів під час розгляду педагогічних цінностей у процесі їх вибору, долати сумніви та критику своїх дій та обраних ціннісних орієнтацій як єдино вірних, що відповідають особистим можливостям та цільовим установкам. Так, наприклад, під час застосування даного прийому студенти ЕГ, порівнюючи особистісну та професійну систему цінностей, висловлювали думки щодо необхідності підтримання й наслідування в сучасному житті гуманістичних цінностей, підвищення рівня їх сформованості у власній системі цінностей як майбутніх учителів початкових класів.

Одночасно студентам було запропоновано таке завдання: дати письмову відповідь на питання: «Як співвідносяться між собою гуманістичні цінності й цінності-цілі, цінності-знання, цінності-вміння в діяльності педагога?» Відповіді студентів ЕГ свідчили про розуміння зв’язку й відповідності між гуманістичними й професійними цінностями для педагога. Так, студентка групи $Е_1$ Олена К. написала: «В людини, яка вирішили присвятити своє життя

педагогічній діяльності, а отже й поклала на себе відповідальність за формування майбутнього покоління людей, повинна бути сформованою цілісна система професійних цінностей на основі тих гуманістичних ідеалів, що сповідуються суспільством». Студентка групи $Е_2$ Іванна І. у своїй відповіді вказала на обов'язкову відповідність між професійними цінностями педагога й гуманістичними цінностями: «Через розбіжність і невідповідність між ідеалами, цінностями сучасних педагогів не можна сподіватися й на те, що майбутнє покоління взагалі сповідуватиме гуманізм як провідний принцип життєдіяльності людства».

Сутність використання такого прийому самокорекції як «*втілення ідеології значущості»* полягала в тому, що професійні цінності розглядалися як дещо таке, що не є рівнозначним своїм цінностям, тобто як знак чогось іншого. Використовуючи даний прийом в процесі формувального експерименту, нами особливо підкреслювалося, що професійні цінності стають знаком для особи тільки завдяки дії: саме дія особистості з втілення тієї або іншої цінності у своїй професійній діяльності стає знаком. Знак виникає саме як результат людської дії (професійної діяльності). Основним напрямом експериментальної роботи з усвідомлення «значення» педагогічних цінностей був такий: привчити студентів бачити змістовий бік цінностей, оскільки перехід тієї або іншої педагогічної цінності в особистісно-значущу сприяє формуванню розуміння та розкриття для себе її змісту. Так, наприклад, студентам пропонували проаналізувати власну поведінку з метою визначення власної готовності підвищувати свій професійний рівень шляхом самостійних занять, відвідування бібліотек. У результаті, студенти ЕГ визнали, що дана цінність для більшості є номінальною, а не знаковою, тобто не підкріплюється діями. Усвідомлення цього факту студентами дозволяло звернути увагу учасників експериментальної роботи на те, що в такому разі провідними мотивами навчання для них є зовнішні – схвалення батьків, висока оцінка, а не внутрішні мотиви: розширити свій кругозір, підвищити професійний рівень.

Отже, впровадження в процесі формувального етапу експерименту такої педагогічної умови як організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності дозволила підготувати особистість студента до сприйняття професійно-педагогічних цінностей. Рефлексія «самопізнання» в експериментальній роботі слугувала засобом виявлення та замислення над системою власних професійно-ціннісних орієнтацій, усвідомлення «Я-професійного», необхідності формування професійно-ціннісних орієнтацій для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності.

Перевірка ефективності впровадження такої педагогічної умови, як розробка й впровадження в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки спеціального курсу знань, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки, під час формувального етапу експерименту передбачала реалізацію в навчальному процесі наповнення теоретичного курсу суспільних наук спеціальними аксіологічними знаннями, яке мало б забезпечити підвищення рівня знань студентів про систему педагогічних цінностей, їх значення для професійної діяльності.

Реалізація цієї педагогічної умови забезпечувалася спеціально розробленими темами під загальною назвою «Основи педагогічної аксіології – орієнтир діяльності педагога», що впроваджувалися в процесі занять з дисциплін («Педагогіка», «Теорія і методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», «Риторична культура сучасного педагога»). Зазначимо, що саме у дисциплін циклу професійної підготовки, як в ніяких інших, є вже закладеним аксіологічний потенціал. Ми не ставили собі за мету визначити особливості використання потенціалу кожної конкретної дисципліни суспільно-гуманітарного циклу для забезпечення формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів, оскільки вважаємо, що це, по-перше, може бути предметом окремого дослідження; по-друге, намагалися виявити те загальне, що об’єднує дисципліни даного циклу,

виявити їхні загальні особливості щодо наявності аксіологічного потенціалу; по-третє, за допомогою спеціально-розроблених тем намагалися довести, що в процесі викладання будь-якої дисципліни суспільно-гуманітарного циклу викладач може і повинен використовувати її аксіологічний потенціал для формування ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця педагогічної справи.

Викладаючи дисципліни цього циклу в ЗВО, викладачі повинні обов'язково спиратися на наявні знання студентів з педагогічних дисциплін, базуватися на основних поняттях педагогічної науки, досягати інтеграції педагогічних знань і особистісного досвіду студентів. До теоретичного курсу «Теорія і методика виховної роботи» було включено 5 спеціально розроблених тем, а саме:

Тема № 1: «Ціннісні орієнтації педагогічної професії – поняття та функції», в якій передбачалося висвітлення питань, пов'язаних з опануванням студентами основних понять педагогічної аксіології як науки про професійно-педагогічні цінності, а саме: предмет та завдання педагогічної аксіології; основні поняття педагогічної аксіології: «мотивація», «цінність», «ціннісні орієнтації», «професійно-ціннісні орієнтації»; функції ціннісних орієнтацій у повсякденному житті та професійній діяльності.

Тема № 2: «Історичний розвиток цінностей освіти у вітчизняній та зарубіжній педагогіці» присвячена питанням виникнення й розвитку професійно-педагогічних цінностей, їх особливостям на різних етапах розвитку суспільства, а саме:

- зародження та розвиток гуманістичних цінностей в епоху буржуазних революцій;
- розвиток цінностей освіти у зарубіжній педагогіці;
- розвиток цінностей освіти у радянській педагогіці;
- розвиток цінностей освіти у вітчизняній педагогіці (90-ті рр. XX ст. – наш час).

Тема № 3: «Ціннісна функція освіти у сучасному світі» мала за мету розкриття необхідності формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді й

була присвячена питанням: ціннісний компонент освіти; основні можливості освіти з формування ціннісних орієнтацій; вплив засобів масової інформації на формування системи цінностей молоді та суспільства в цілому.

Тема № 4 «Система професійно-ціннісних орієнтацій та їх місце в структурі педагогічної діяльності» розкривала можливості формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів під час професійної підготовки й передбачала висвітлення таких питань: зміст професійно-ціннісних орієнтацій у педагогічній професії: цінності – цілі, цінності – знання, цінності – вміння, цінності – якості; ціннісні орієнтації у повсякденному житті та професійній діяльності; втілення ціннісних орієнтацій у професійній діяльності – «ціннісна поведінка».

Тема № 5 «Механізми забезпечення стійкості ціннісних орієнтацій» передбачала підбиття підсумків щодо формування ціннісних орієнтацій студентів, розкриваючи необхідність цілеспрямованої роботи над собою з метою саморозвитку професійно-педагогічних орієнтацій й вдосконалення власної професійної діяльності: фактори впливу на систему цінностей особистості та наслідки їх переоцінки; значення механізмів рефлексії для забезпечення стійкості ціннісних орієнтацій особистості.

Процес формування ціннісних орієнтацій закономірно пов’язаний з формуванням у студентів знання сутності ціннісних аспектів педагогічної реальності, тобто з формуванням когнітивного компоненту ціннісних орієнтацій. Заняття, відповідно, забезпечили вирішення завдань з отримання відсутніх та набуття нових необхідних знань. Вирішення цих завдань забезпечило орієнтацію студентів у світі педагогічних цінностей та формування в них ціннісних орієнтацій. У результаті набуття знань щодо педагогічних ідей в структурі особистості студента синтезувався образ майбутньої педагогічної діяльності та образ Я-педагога.

Теми лекцій добиралися за принципом послідовності та системності, щоб знання ускладнювалися поступово. Готували спеціальні завдання, присвячені окремим цінностям, їх втіленню та впливу на майбутню професійну діяльність.

Так, організація лекції на тему: «Система професійно-ціннісних орієнтацій педагогічної професії, їх місце в структурі педагогічної діяльності» передбачала опору на знання, отримані на попередніх заняттях про аксіологічні категорії «цінність», «професійні цінності». Відповідно, студентам у межах лекції пропонувалося висловити своє бачення структури ціннісних орієнтацій педагога. На семінарському занятті, присвяченому цій темі, студентам пропонувалося пригадати свій власний шкільний досвід, проаналізувати професійні дії вчителів, які їх навчали, визначити, чому одні викладачі та їх уроки подобались, а інші ні. Студенти прийшли до висновку, що цікавими були уроки вчителів, які дійсно переймалися своєю справою, а отже й мали професійні цінності, які розкривалися й аналізувалися на лекційному занятті.

Під час проведення семінарсько-практичних занять враховували ідею, що формування ціннісних орієнтацій має включати такий компонент, як зв'язок навчальної та наукової діяльності студентів, оскільки саме в цьому напряму реалізується момент самоосвіти, здатності та потреби підвищувати свій професійний рівень. А це повинно стати елементом структури ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів. Тому семінарські заняття спрямовувалися на розвиток пошукової навчально-пізнавальної діяльності. Підготовка до питань: «Порівняйте освітні цінності зарубіжної та вітчизняної педагогіки», «Загальне та відмінне в освітніх цінностях зарубіжної та вітчизняної педагогіки» передбачала цілеспрямований пошук інформації в бібліотеках, електронних ресурсах. Пошуковий підхід до навчання забезпечує, передусім, формування в студентів досвіду самостійного набуття знань, їх застосування в нових умовах, на збагачення досвіду творчої діяльності з виробленням ціннісних орієнтацій.

Так, використання діалогових технологій відбувалося на лекційних заняттях і передбачало проблематизацію змісту навчання, що дозволяло обумовити взаємодію різних позицій, точок зору в рамках єдиного змістовного поля. Під час діалогу виробляються власні позиції з питання, що обговорюється. Ціннісний зміст народжується внаслідок змістовної взаємодії

суб'єктів один з одним та з об'єктом навчання. У центрі такої взаємодії знаходяться моральні та інші професійні цінності, які повинні отримати своє значення, стати регулятором майбутньої діяльності.

Використання діалогу під час формувального етапу експерименту в експериментальній групі E_2 дозволило розв'язати низку педагогічних проблем:

- стимулювати студентів до висловлення своїх прихованих почуттів;
- заохочувати до обговорення власних поглядів та прагнень;
- забезпечувати розуміння думок оточуючих, їхньої мотивації;
- забезпечити зворотній зв'язок;
- уможливити контроль почуттів, емоцій;
- вчити плюралізму думок;
- забезпечити можливість викладачу виявити окремі недоліки у лекційному матеріалі, в проведенні занять.

Слід відзначити, що існують певні ускладнення у використанні діалогічної форми навчання в закладі вищої освіти, що було підтверджено під час експериментальної роботи. До таких ускладнень слід віднести:

- неможливість викладача жорстко контролювати зміст та процес навчання;
- обмеженість можливості витрачати додатковий час на підготовку та проведення занять;
- непідготовленість більшості студентів до проведення діалогу, оскільки рівень діалогу залежить від вихідного рівня знань та світогляду студентів.

Елементи дискусії використовувалися як на лекціях, так і на семінарських заняттях. Так, під час проведення лекції з елементами діалогу включали питання, звернені до аудиторії, які завершувалися обговоренням. Під час формувального етапу експерименту на лекції виявлялася основна проблема, головне питання, яке потребувало пошуку відповіді і дозволяло спонукати студентів до власних роздумів, а не тільки до сприйняття готової інформації. Наприклад, у межах лекційного заняття «Історичний розвиток цінностей освіти

у вітчизняній та зарубіжній педагогіці» студентам ставилося питання: «На Вашу думку, чи втілюються педагогічні цінності в сучасному шкільному житті? Якщо так, то в чому це виявляється? Наведіть приклади». Постановка питання, формулювання проблеми на початку лекційного заняття дозволило акцентувати увагу студентів на різних категоріях педагогічної дійсності, спрямувати пізнання студента на труднощі, що містяться в питанні, на які поки що він не має відповіді і яке вимагає розумової активності, внутрішнього визначення, що, безумовно, сприяло визначенню студентом власної позиції. Детально розглядалися самі професійні цінності педагога. Так, наприклад, студентам пропонувалося визначити, чим характеризується педагог, який наслідує професійні цінності в педагогічній діяльності? Всі відповіді студентів обов'язково мотивувалися.

Отже, вже на базі отриманих знань під час дискусій ми намагалися довести до студентів думку, що наслідування цінностей є запорукою не тільки добробуту суспільства, але й кожної окремої особистості, оскільки система цінностей формує та впливає на власне «Я» людини, її реалізацію в суспільстві та професії. Студенти ЕГ активно приймали участь у дискусії, висловлювали думки про необхідність в житті кожної людини мати мету і сформовані ціннісні орієнтації.

У той же час проведення занять у формі діалогів засвідчило, що значна кількість студентів не готова до проведення коректного діалогу. Проблема ця, на нашу думку, пов'язана, передусім з обмеженням використання діалогового навчання у вищій школі. Викладачі пояснюють своє небажання застосовувати діалог під час занять непідготовленістю студентів до такої форми роботи. Нами була проведена бесіда зі студентами щодо необхідності вчитися грамотно висловлювати свої думки під час семінарських занять, підготовки та захисту курсових робіт, спілкування з колегами, дітьми, необхідності дотримуватися толерантного ставлення до опонентів. З цією метою в межах лекцій та семінарських занять проводилися позиційні дискусії. Студентам пропонувалися такі ідеї та проблемні питання, які містять у собі двозначність, багатоманітність

рішень і відповідно необхідність прояву уміння вислухати іншого. Семінари за такої організації навчання ставали полем для формування ціннісних установок на діалог, на особисту позицію, розуміння позиції іншого.

Слід відзначити, що траплялися випадки, коли під час дискусії досягти єдиного рішення не вдавалося. Так, наприклад, під час проведення діалогу щодо вирішення проблеми «Яким чином державний розвиток впливає на педагогічну парадигму, ціннісний зміст освіти?» більшість студентів виходили з того, що держава і освіта – взаємопов'язані елементи, тобто держава формує запит до освітньої галузі на формування особистості з певними моральними якостями. У той же час невелика група студентів намагалися довести думку, що освіта не повинна залежати від державного розвитку, щоб не виникало таких моментів в історії людства як фашизм, нацизм. У результаті подібної дискусії аудиторія дійшла висновку, що в цьому питанні обидві точки зору мають право на існування. До того ж подібні доведені розходження в думках є корисними для формування у студентів таких якостей як толерантність, демократичність коректний стиль спілкування.

Прикладом використання в процесі навчання позиційної дискусії є семінарське заняття, на якому обговорювалися результати ранжування привабливих та непривабливих характеристик професії педагога. На наступному занятті обговорювалися професійні якості, що було включено до структури професійних цінностей. Студентів було поділено на три групи. Двом групам пропонувалося подискутувати одна з одною про привабливі та непривабливі сторони професії педагога. Третя група повинна була записати «діалог», класифікувати відповіді учасників за такими характеристиками:

- що приваблює в професії;
- що не приваблює;
- якості, які є необхідними вчителю;
- якості, яких не повинно бути в педагога.

Така форма дискусії дозволила представити студентам свої ціннісні уподобання. У центрі діалогу відбувалося співставлення різних точок зору,

різних ціннісних позицій. Розвивалося вміння ставати на позицію іншого, зрозуміти його точку зору. Наслідком використання даної форми діалогу стало конструктивне вирішення проблеми, а саме: розробка загальнозначущого переліку професійних якостей та цінностей.

Діалог ініціював усвідомлення власної позиції, розуміння впливу ціннісних орієнтацій як на професійну діяльність, так і на життєву позицію. Студенти дійшли висновку, що сучасна педагогічна реальність є доволі варіативною, тому педагог потребує не жорстких рекомендацій, а гнучких орієнтирів для розвитку особливих інтелектуальних умінь: усвідомлення, пошуку мети. Таким чином, разом зі студентами визначили, що кожному напряму діяльності повинно передувати усвідомлення цінності тієї або іншої діяльності. Після дискусії більшість студентів констатували, що ціннісні орієнтації не повинні залежати від ситуативних мотивів, оскільки їх стійкість є умовою збереження суспільства.

Мета використання експериментальної методики формування ціннісних орієнтацій педагога полягала не тільки в формуванні орієнтації на духовні та професійні цінності через ознайомлення з знаннями з цих питань. Всі лекції, семінари, бесіди, дискусії були основою, на якій сама особистість студента повинна дійти до системи цінностей, від абстрактного до конкретного, тобто спираючись на мотиваційно-потребову сферу особистості студента. З кожним заняттям виникали нові пізнавальні завдання, змінювався «Я-образ». Саме так відбувається формування «Я-педагога», активізація ціннісного потенціалу, формування осмисленого ставлення до професійних цінностей. Поєднання таких елементів дозволяло формувати самодостатню особистість зі стійкою системою цінностей, а це завдання і є найбільш складним у педагогічному процесі. Втілені саме у такий спосіб у даному експериментальному дослідженні педагогічні умови дозволили забезпечити поетапний процес формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів. Було доведено, що для особистості процес орієнтації у світі цінностей є поетапним і має свої фази. Виокремлені нами фази орієнтації співвідносяться з

впровадженням педагогічних умов, застосованими й відображеними в запропонованій моделі з формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів (п. 1.3).

Цілісна технологія формування професійно-ціннісних орієнтацій на формувальному етапі експерименту, що була орієнтована на фази орієнтації особистості в світі цінностей, представлена у вигляді технологічної карти формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Технологічна карта формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів

	Провідні завдання	Основний зміст	Результат
Перша фаза орієнтації	Включення процесу самопізнання. Виявлення власних ціннісних орієнтацій та мотивів, закладаються основи прийняття майбутніми педагогами цінностей педагогічної діяльності	Проведення рефлексивних вправ. Робота в системі «Я-ідеальне – Я-реальне»	Формування активної позиції студента на оволодіння професійно-педагогічними цінностями усвідомлення себе вчителем «Я-вчитель»
Друга фаза орієнтації	Формування у майбутніх учителів початкових класів системи професійно-педагогічних знань, забезпечення особистісного включення студентів у діяльність з оволодіння педагогічними цінностями	Входження в світ професійно-педагогічних цінностей у рамках дисциплін циклу професійної підготовки. Систематизація та поглиблення знань	Перетворення особистості на основі переоцінки власних та присвоєних цінностей, їх диференціація та стабілізація, завершення формування цілісного і ціннісного «Образу майбутньої педагогічної діяльності»
Третя фаза орієнтації	Забезпечення особистісного включення студентів у діяльність з оволодіння педагогічними цінностями. Забезпечення подальшої роботи студентів з само діагностики своїх цінностей	Проведення діалогів, полілогів, у межах яких відбувається висловлення власної позиції відносно ціннісних орієнтацій	Свідомий вибір педагогічних цінностей, усвідомлення необхідності оволодіння всім комплексом професійно-педагогічних цінностей, поглиблення і осмислення необхідних знань, побудова особистісної ієрархічної системи професійно-ціннісних орієнтацій

Провідні завдання першої фази орієнтації полягали в дослідженні особистістю власної та професійної системи цінностей, виявлення

суперечностей між цінностями, що висуваються до особистості в галузі майбутньої професійної діяльності, та власною системою цінностей за допомогою рефлексивних вправ. Унаслідок чого відбувається усвідомлення «Я-професійного», «Я та інші». Ця фаза є обов'язковою і необхідною як базова, без якої втрачають сенс і є неможливими для реалізації інші фази. Саме на цій фазі відбувалося активне впровадження першої з виділених педагогічних умов – організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності.

Забезпечити формування системи професійних цінностей, здатності підвищувати професійний рівень – провідне завдання другої фази. У змістовому плані друга фаза передбачала систематизацію та поглиблення аксіологічних знань, включення студентів у діяльність з оволодіння педагогічними цінностями, тобто була спрямована на забезпечення впровадження такої педагогічної умови як розробка й впровадження спеціального курсу знань в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки.

Якщо на першій фазі основою процесу орієнтації виступало «вивчення себе», своїх професійно-ціннісних орієнтацій, йшла активна переоцінка особистісних цінностей, то включення другої фази дозволило диференціювати та стабілізувати професійно-значущі ціннісні орієнтації. Тому органічним було доповнення процесу третьою фазою орієнтації, яка включала подальшу свідому роботу з оволодіння професійними цінностями, тобто передбачала використання діалогових технологій під час формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів, що дозволили забезпечити подальшу роботу студентів з рефлексивної діагностики своїх ціннісних орієнтацій, активне засвоєння знань про педагогічні цінності, а також побудову особистісної ієрархічної системи ціннісних орієнтацій.

Результати експериментальної роботи показали, що педагогічні умови, впроваджені в процесі експериментальної роботи з формування ціннісних

орієнтацій майбутніх учителів початкових класів, мають певну результативність.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Втілений на формувальному етапі дослідження комплекс педагогічних умов дозволив ефективно вирішити завдання з формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів, про що свідчить аналіз результатів експериментальної роботи. Для підтвердження або скасування припущення було проведено кількісний і якісний аналіз результатів констатувального й контрольного етапів педагогічного експерименту.

Порівняння результатів, отриманих на констатувальному й контрольному етапах експериментальної роботи, дозволяє стверджувати, що організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності забезпечили дію першої фази орієнтації – інформування про власний світ цінностей у результаті інформування «про себе» (пізнання себе). Студенти ЕГ усвідомили існуючі суперечності між цілями професійної підготовки і власними можливостями та якостями. На даній фазі основою інтеріоризації педагогічних цінностей слугувала психологічна теорія образів «Я», що передбачала активне включення студентів у процес самопізнання себе та своїх професійно-ціннісних орієнтацій. Особлива увага приділялася роботі студента в системі «Я-реальне – Я-ідеальне».

Результати, отримані після проведення формувального етапу експерименту в ЕГ, засвідчили, що з розвитком самопізнання процес формування в майбутніх учителів початкових класів ціннісних орієнтацій набуває якісно нових характеристик: йде активна переоцінка вже сформованих особистісних цінностей. Про це свідчать результати письмового опитування студентів експериментальних груп. Так студентка групи E_1 Мирослава М.

відзначила: «Раніше я ніколи не замислювалася над власною системою цінностей. Так, я хотіла бути вчителем, але ніколи не аналізувала, не порівнювала власну та професійну систему цінностей». Студент групи $Е_1$ Максим О. написав: «Я вперше зрозумів, що, дійсно, головним для мене було отримати гарну оцінку і, як наслідок, підвищену стипендію. Не замислювався, що все, чого нас навчають в університеті, передусім, потрібно мені як майбутньому педагогу». Студент групи $Е_2$ Богдан Л. зауважив: «Результати рефлексивної діагностики здивували мене: виявляється, в мене була завищена самооцінка, крім того, я взагалі вперше замислився над власною системою цінностей і тим, наскільки вона відповідає системі професійних цінностей педагога».

Отже, реалізація цієї умови дозволила вирішити такі завдання: сформувати в майбутніх вчителів систему професійно-педагогічних знань, умінь та якостей; залучити студентів до діяльності з оволодіння педагогічними цінностями.

На основі надання студентам аксіологічних знань під час формувального етапу експерименту в студентів ЕГ виникла потреба оволодіння тими знаннями, що є необхідними, і різними видами професійної діяльності, які відповідають їх знанням і вмінням, що забезпечило реалізацію фази «інформування-вибору цінностей» та перехід до іншої фази – «динамізм присвоєння та перетворення «образу-Я»».

Орієнтація студентів на успіх у педагогічній діяльності забезпечувала їх усвідомлення необхідності розвитку системи відповідних професійно-ціннісних орієнтацій, залежності успішності своєї професійної діяльності від їх сформованості. Таким чином, друга фаза, що забезпечила перехід студента на нову суб’єктну позицію, визначила етап активного перевтілення особистості майбутнього вчителя початкових класів, підкріплювалася подальшою роботою з самодіагностики своїх професійно-ціннісних орієнтацій.

Результати щодо сформованості професійно-ціннісних орієнтацій студентів, отримані на контрольному етапі експерименту, підтвердили й

припущення щодо необхідності упровадження такої педагогічної умови як використання діалогових технологій під час формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів. Використання діалогу під час роботи особистості в системі «Я – та інші» виступало засобом обміну інформацією й сприяло виробленню групових морально-етичних норм і професійних цінностей. На даному етапі з позиції теорії орієнтації в світі цінностей ця умова забезпечувала реалізацію третьої фази орієнтації – «проєктування образу майбутньої професійної діяльності», результатом якої був свідомий вибір педагогічних цінностей, формування особистісної ієрархічної системи професійно-ціннісних орієнтацій.

Слід відзначити як позитивне, що проведення формувального етапу експерименту відбувалося перед проходженням студентами педагогічної практики й здобувачі отримували можливість спробувати реалізувати свої ціннісні орієнтації безпосередньо в професійній сфері. Безумовно, в процесі формування ціннісних орієнтацій педагогічна практика відігравала важливу роль, виступаючи підсумком і експериментальної роботи. Під час практики відбувалася систематизація та побудова власної ієрархічної системи професійно-ціннісних орієнтацій.

Для отримання інформації щодо динаміки сформованості кожного критерію ціннісних орієнтацій під час впровадження розробленої нами моделі процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів співставляли результати анкет, спрямовані на виявлення характеру мотивації до педагогічної професії, визначення рівня сформованості цінностей-якостей, завдань-інтерпретацій для визначення цінностей-знань, цінностей умінь, матриці щодо сформованості професійних цінностей. Кількісна оцінка результатів педагогічного експерименту проводилася методом співвідношення відсотків студентів, що знаходяться на тому або іншому рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій на констатувальному та контрольному етапах експериментальної роботи.

Співставляючи результати щодо сформованості ціннісних орієнтацій у студентів контрольної та експериментальних груп, можна зробити висновки про ефективність застосування розробленої моделі формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів.

Щоб прослідкувати динаміку процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів на педагогічні цінності, використовували статистичні показники динамічних рядів:

- визначали середній показник (Ср), який відображає кількісну оцінку зростання рівня сформованості ціннісних орієнтацій. Середній показник обчислювався за формулою:

$$\text{Ср} = \frac{a + 2b + 3c}{100},$$

де *a, b, c* – виражена у відсотках кількість студентів, що знаходяться на низькому, середньому та високому рівнях сформованості професійно-ціннісних орієнтацій;

- коефіцієнт ефективності експериментальної методики (L), вираховувався за формулою:

$$\text{L} = \text{Ср(е)}/\ \text{Ср(к)},$$

де Ср (е) – значення середнього показника експериментальної групи; Ср (к) – значення середнього показника контрольної групи.

Після проведення формувального етапу експерименту в ЕГ було проведено повторне вимірювання рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів. Динаміка зростання рівня сформованості професійно-ціннісних орієнтацій, середнього показника та коефіцієнта ефективності проведеної експериментальної роботи з упровадження виявлених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов представлені у таблиці 2.5.

Співставляючи результати в експериментальних та контрольній групах, наочно бачимо зміну в рівнях сформованості професійно-ціннісних орієнтацій студентів.

Таблиця 2.5

Динаміка рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів, %

Групи / Рівні	E_1			E_2			К		
	Конст. етап	Контр. етап	Приріст	Конст. етап	Контр. етап	Приріст	Конст. етап	Контр. етап	Приріст
Високий	19,3	58,1	+38,8	21,6	67,2	+45,6	20,9	32,2	+11,3
Середній	22,6	28,3	+5,7	19,5	26,7	+7,2	18,4	41,3	+22,9
Низький	58,1	13,6	-44,5	58,9	6,1	-52,8	60,7	26,5	-34,2

У середньому на 40% збільшилася кількість студентів експериментальних груп з високим рівнем орієнтації на професійні цінності проти 11,3% контрольної групи; зменшилася на 48,7% кількість студентів в експериментальних групах з низьким рівнем сформованості професійно-ціннісних орієнтацій (в контрольній – на 34,2%).

Співвідношення кількості студентів експериментальних та контрольної груп, що мають низький, середній та високий рівень сформованості професійно-ціннісних орієнтацій, свідчить про ефективність впливу виокремлених педагогічних умов.

Дані, представлені в таблиці 2.6, дозволяють побачити динаміку зростання рівня сформованості визначених критеріїв. У ході експерименту доведено, що оптимальний вплив на формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів виявлено в тому випадку, коли реалізується комплекс педагогічних умов у цілому. Це знайшло відбиття в позитивній динаміці всіх визначених критеріїв.

Проте забезпечення окремих умов також дало позитивну динаміку і навіть забезпечило з окремих критеріїв фактично однакові результати. В усіх експериментальних групах зафіксовано підвищення рівня сформованості по всіх критеріях професійно-ціннісних орієнтацій.

Аналіз результатів анкетування, що визначали показники сформованості цінностей-цілей – характер мотивації до педагогічної діяльності, орієнтацію на розвиток системи професійно-ціннісних орієнтацій, дозволив констатувати позитивну динаміку щодо цього критерію в експериментальних групах.

Таблиця 2.6

Динаміка рівня сформованості у майбутніх учителів початкових класів критеріїв, що характеризують ціннісні орієнтації (констатувальний етап дослідження), %

Рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій (констатувальний етап)									
Критерії професійно-ціннісних орієнтацій	Рівні сформованості ціннісних орієнтацій (за критеріями)								
	Низький			Середній			Високий		
	$Е_1$	$Е_2$	К	$Е_1$	$Е_2$	К	$Е_1$	$Е_2$	К
Цінності-цілі	52,3	56,7	42,9	22,7	27,8	36,7	25,0	15,5	20,4
Цінності-знання	45,5	51,2	49,0	25,0	24,4	28,1	29,5	24,4	22,9
Цінності-вміння	52,3	56,7	42,9	22,7	27,8	36,7	25,0	15,5	20,4
Цінності-якості	40,9	42,2	40,8	36,4	33,4	37,2	22,7	24,4	22,0
Рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій (контрольний етап)									
Критерії професійно-ціннісних орієнтацій	Рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій (за критеріями)								
	Низький			Середній			Високий		
	$Е_1$	$Е_2$	К	$Е_1$	$Е_2$	К	$Е_1$	$Е_2$	К
Цінності-цілі	12,5	7,8	25,0	28,4	31,1	42,8	59,1	61,1	32,2
Цінності-знання	11,9	8,3	26,5	27,9	27,2	41,3	60,2	64,5	32,2
Цінності-вміння	12,5	9,4	25,5	30,1	25,1	44,9	57,4	65,5	29,6
Цінності-якості	19,3	17,8	26,5	32,4	30,5	41,3	48,3	51,7	32,2

Загальну динаміку рівня сформованості мотивації відбито на рисунках 2.1, 2.2, які дозволяють прослідкувати особливості формування характеру мотивації студентів до педагогічної діяльності під час реалізації експериментальної програми (групи $Е_1$ та $Е_2$) у співставленні з формуванням мотивації під час традиційного навчання (група К) і таким чином зробити висновки про ефективність формувального етапу експерименту з упровадження педагогічних умов формування професійно-ціннісних орієнтацій.

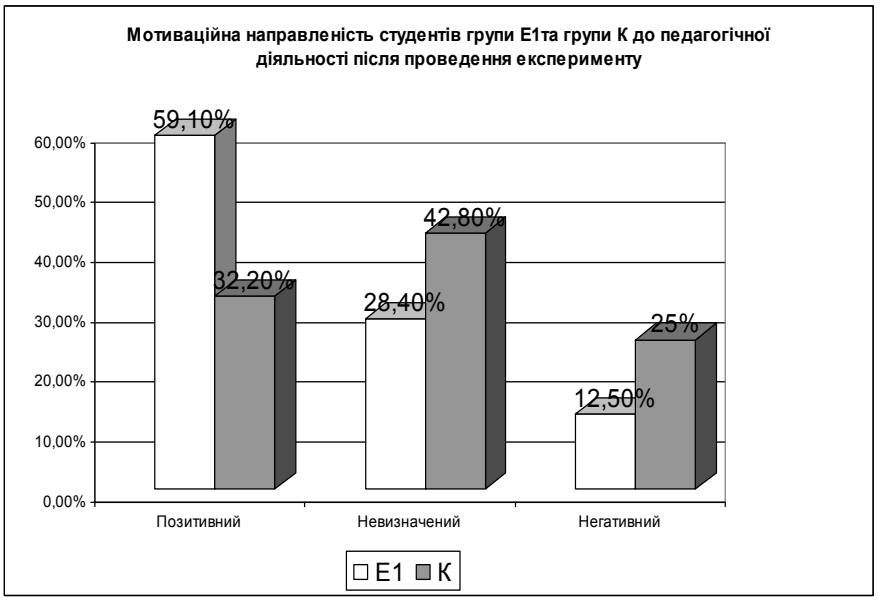

Рисунок 2.1. Динаміка зміни характеру мотивації студентів $ЕГ_1$ та КГ

Аналіз повторного анкетування, проведеного на контрольному етапі, засвідчив, що в експериментальних групах збільшився відсоток студентів з позитивною мотивацією: в середньому зріс до 61.

У контрольні групі також відмічаємо незначне зростання позитивної мотивації до 32,2%, зменшення негативної мотивації негативної, однак, ці показники є незначними і пояснюються звичайним перебігом освітнього процесу. Також у контрольній групі залишається високим рівень студентів з невизначеною мотивацією це 42,8%. В ЕГ тенденції зростання позитивного типу мотивації виражені набагато яскравіше. Повторне анкетування після проведення формувального етапу експерименту свідчить про позитивну динаміку у мотивації студентів до педагогічної професії. Кількість студентів з негативним типом мотивації в групі $Е_1$ зменшилася до 12,5%, тоді як відсоток з позитивним типом мотивації становить 59,1%, та 61,1% у групах $Е_2$, де перевірялася дієвість всього комплексу умов.

Отже, отримані дані свідчать, що в групі $Е_2$, в якій експериментальна модель з формування професійно-ціннісних орієнтацій включала всі три умови, спостерігається найбільш позитивна динаміка. Проведення формувального етапу експерименту дозволило зменшити кількість студентів з негативною

орієнтацією в 2,5 рази. Відсоток студентів з позитивним типом орієнтації збільшився майже у 3 рази з 20,4% до 60,1%. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок, що визначальним фактором у процесі формування ціннісних орієнтацій студентів цієї групи було застосування всіх трьох педагогічних умов процесу формування професійних цінностей. Відповідні результати представлені на рис. 2.2.

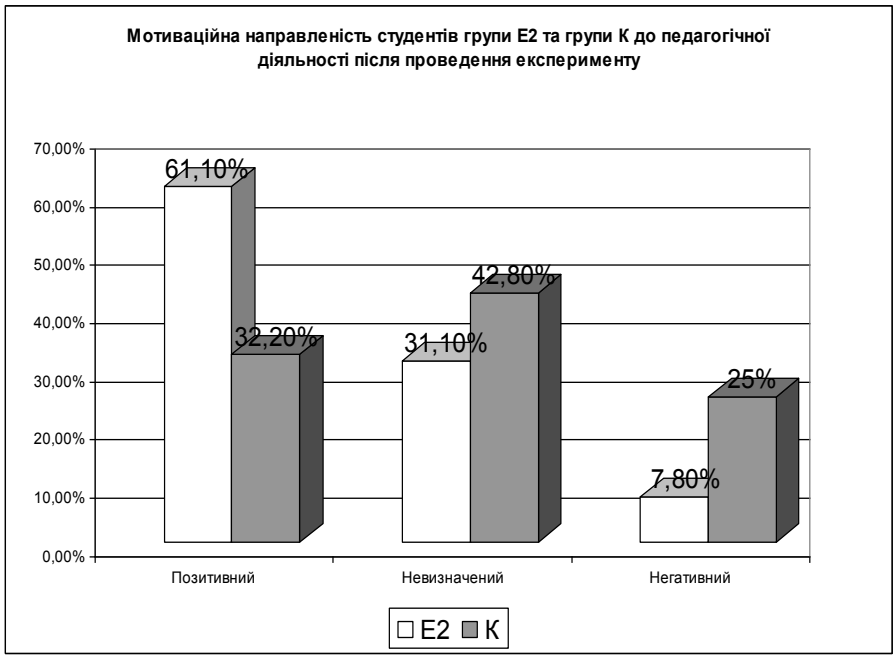

Рисунок 2.2. Динаміка зміни характеру мотивації студентів $ЕГ_2$ та КГ

З метою виявлення змін в уявленнях студентів щодо значення професійних цінностей було проведено повторну діагностику студентів з питання «Яке значення для професії мають вказані нижче цінності?». Отримані результати свідчили про зближення рангових показників з оптимальним значенням у студентів експериментальних груп, в той час як у студентів контрольної групи відбулося незначне наближення рангу до оптимальних показників. Цифри по шкалі абсцис відповідають оптимальному значенню професійних цінностей, і представляють наступні професійні цінності: 1 – любов до педагогічної професії, 2 – освіченість (наявність достатнього рівня знань з навчального предмету, що викладає учитель), 3 – творче ставлення до педагогічної праці, 4 – уміння прогнозувати результати своєї педагогічної

діяльності, 5 – відповідальність, 6 – порядність, 7 – уміння систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти, 8 – принциповість, 9 – організованість, 10 – толерантність, 11 – ініціативність, 12 – культура здоров'я педагога. Цифри по шкалі ординат, на кожному рисунку, відповідають рангу, який присвоїли професійним цінностям студенти відповідного факультету. Найбільш сприятливі темпи формування професійно-ціннісних орієнтації спостерігаємо в експериментальній групі $Е_2$. Відповідні показники представлені на рис. 2.3.

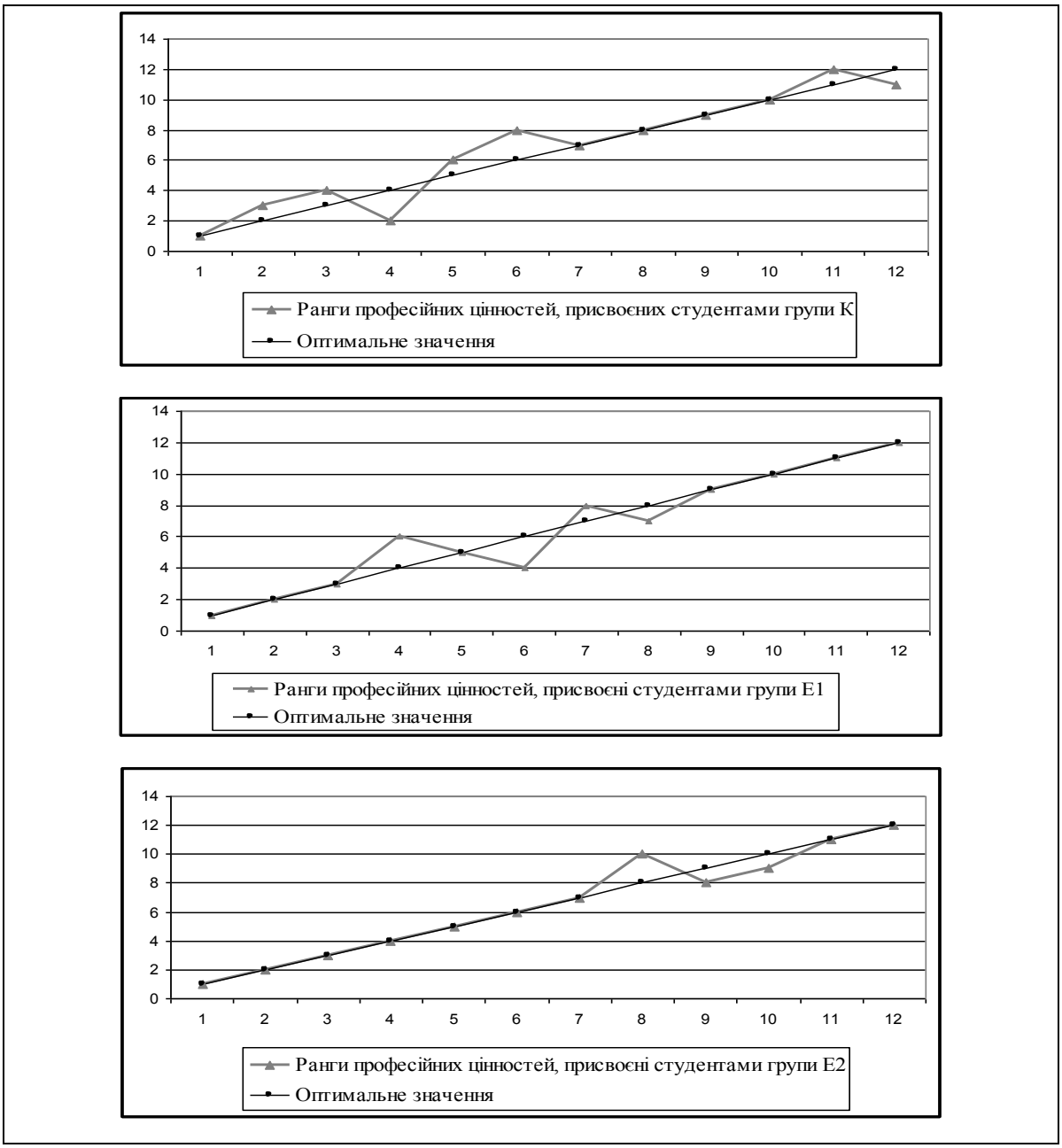

Рисунок 2.3. Графіки ранжування професійних цінностей студентами $ЕГ_1$, $ЕГ_2$, КГ

Таким чином, аналіз результатів, що представлених в таблицях, на рисунках дозволив зробити такі висновки: різниця у результатах контрольної та експериментальних груп свідчить про те, що формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів ефективніше відбувається у групах, де забезпечувалася реалізація виділених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов, у той час, як у контрольній групі, де формування професійно-ціннісних орієнтацій відбувалося в умовах традиційного перебігу педагогічного процесу, характеризується лише незначним збільшенням відсотку студентів з яскраво сформованими професійно-ціннісними орієнтаціями.

Застосування діалогових технологій завершує процес орієнтації, оскільки завдяки діалогу відбувається свідомий вибір педагогічних цінностей, усвідомлення необхідності оволодіння всім комплексом педагогічних цінностей, і, відповідно, завершується побудова особистісної системи професійно-ціннісних орієнтацій. Студенти експериментальної групи E_2 відзначали в своїх відповідях значущість застосування діалогових технологій: «Спілкування набагато цікавіше, ніж звичайна відповідь, коли ти просто відповідаєш, а аудиторія мовчки тебе сприймає»; «Я не чекав, що діалог так по-різному розкриє моїх одногрупників, від багатьох я не чекав таких цікавих думок та активності на семінарах»; «Цікаво, коли ти можеш висловлювати свою позицію, і головне – коли ти переконуєш і саме твою думку сприймають оточуючі».

Використання методів математичної статистики для обробки кількісних показників: середнього коефіцієнту (Ср) та коефіцієнту ефективності запропонованої методики L, їх розбіжності в контрольній та експериментальних групах підтвердили гіпотезу дослідження, котра ґрунтувалася на припущенні, що ефективність формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів залежить від упровадження комплексу педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі наведено теоретичне узагальнення й практичне розв'язання проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки:

1. Теоретичний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури з обраної проблеми дозволив розкрити ціннісні орієнтації педагога як систему особистісно усвідомлених гуманістичних цінностей, що виступають орієнтирами його соціальної і професійної активності, визначаючи життєву позицію; визначити професійно-ціннісні орієнтацій педагога як систему стійких відношень особистості до педагогічно праці, що формуються на основі усвідомлених педагогічних цінностей і втілюються в професійній діяльності, визначаючи її змістове наповнення і шляхи досягнення професійних цілей; охарактеризувати структуру ціннісних орієнтацій педагога як сукупність компонентів: цінностей-цілей, цінностей-знань, цінностей-умінь, цінностей-якостей.

2. На основі здійсненого аналізу наукової літератури виявлено особливості формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки в закладі вищої освіти, що розкривають сутність цього процесу як трансформацію професійно значущих цінностей в особистісно значущі цінності (інтеріоризацію) та безпосередню їх реалізацію в діяльності.

У процесі формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів виявлено компоненти даного процесу: змістовний (система педагогічних цінностей, елементами якої є цінності-цілі, цінності-знання, цінності-вміння, цінності-якості) та процесуальний (механізми формування ціннісних орієнтацій, що реалізуються через здійснення трьох взаємопов'язаних фаз 1. Інформування ↔ пошук → оцінка ↔ 2. Динамізм → вибір → присвоєння ↔ 3. Проєктування → проєкція).

3. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування в майбутніх учителів початкових класів ціннісних орієнтацій, а саме: організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на професійні цінності; розробка й упровадження в процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки спеціального курсу знань, що інформує про професійні цінності і водночас базується на основних поняттях педагогічної науки; використання діалогових технологій під час формування професійно-ціннісних орієнтацій.

Визначений комплекс педагогічних умов дозволив на основі розвитку суб'єктної позиції студента успішно формувати ціннісні орієнтації. Організація та стимулювання рефлексивної діяльності студентів з орієнтацією на професійні цінності дозволяла майбутнім педагогам виявляти причини ускладнень (відсутність необхідних знань, орієнтацій, неспроможність вирішення певної ситуації тощо) і формувати активну позицію на оволодіння професійно-педагогічними цінностями для успішного здійснення професійної діяльності. Розробка й упровадження у процесі викладання дисциплін циклу професійної підготовки спеціального курсу аксіологічних знань забезпечували студентів знаннями про професійно-ціннісні орієнтації, сприяли переоцінці власних та присвоєння нових цінностей студентів, їх диференціації та стабілізації, формуванню цілісного і ціннісного «образу майбутньої педагогічної діяльності». Застосування діалогових технологій у процесі формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів дозволило не тільки набути й поглибити необхідні знання, але також їх осмислити, усвідомити необхідність оволодіння всім комплексом професійно-педагогічних цінностей, побудувати особистісну ієрархічну систему професійно-ціннісних орієнтацій.

4. Розроблено модель процесу формування у майбутніх учителів початкових класів ціннісних орієнтацій, яка включає три взаємопов'язаних блоки – орієнтаційний (цілі, підходи); організаційний (зміст, умови, етапи); результативний (рівні, критерії, показники), і технологічну карту, що

передбачає послідовну реалізацію фаз орієнтації студентів на професійні цінності.

5. Варіативність експериментальної роботи, що передбачала перевірку ефективності педагогічних умов в різний спосіб (в експериментальній групі E_1 перевіряли ефективність упровадження педагогічної умови, що забезпечує розвиток у студентів рефлексивної позиції (умова А) та умови, що передбачає опанування та розширення знань про цінності педагогічної професії (умова Б); в експериментальній групі E_2 перевірялась ефективність всіх педагогічних умов у комплексі (умови А, Б, В /використання діалогових технологій/) дозволила виявити, що найкращі результати було отримано в експериментальній групі, в якій визначені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови впроваджувалися в комплексі. Це знайшло відбиття в позитивній динаміці всіх визначених критеріїв. У середньому на 40% збільшилася кількість студентів експериментальних груп з високим рівнем орієнтації на професійні цінності проти 11,3% контрольної групи; зменшилася на 48,7% кількість студентів в експериментальних групах з низьким рівнем сформованості професійно-ціннісних орієнтацій (в контрольній – на 34,2%). Ефективність проведеної експериментальної роботи з формування ціннісних орієнтацій студентів було підтверджено й статистичними методами.

5. Розроблено науково-методичні матеріали щодо формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів для студентів і викладачів закладів вищої освіти, що містять технологію формування ціннісних орієнтацій з опорою на фази орієнтації особистості в світі цінностей, кожна з яких має свої провідні завдання, основний зміст та результат; методику діагностики сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Обличчям до школи. *Вища освіта України*. 2018. № 4. С. 5–14.

2. Андрущенко В. Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. *Вища освіта України*. 2020. № 4. С. 5–12.

3. Андрущенко В. Українські університети перед викликами соціально-турбулентного світу. *Вища освіта України*. 2022. № 4. С. 5–12.

4. Балл Г. О. Теоретична психологія як царина науковості й духовності (до видання українського перекладу книги Філіпа Лерша «Структура особи»). *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 72–79.

5. Бех І. Д. Дитиноцентризм. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень ; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, М. С. Гальченко, В. В. Засенко, С. А. Калашнікова, М. О. Кириченко, Л. Б. Лук'янова, В. Г. Панок, В. О. Радкевич, О. Я. Савченко, М. М. Слюсаревський, О. В. Сухомлинська. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 228–229.

6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

7. Біденко Є. Діалектика становлення аксіологічної платформи особистості в педагогічному процесі. *Вища освіта України*. 2020. № 3. С. 72–78.

8. Біденко Є. Освіта як механізм формування ціннісної палітри особистості. *Вища освіта України*. 2020. № 4. С. 30–38.

9. Біницька К. Підготовка майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи: теорія і практика : монографія / (за наук. ред. Г. Терещука). Хмельницький : Видавець ФОП Цюпак А. А. 2018. 376 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

11. Гладкова В. М. Акмеологічна компетентність менеджера-лідера освітнього закладу. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2017. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24033/ (дата звернення: 12.06.2024).

12. Глушко О. З. Європейський вектор освітніх реформ в Україні. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 4. С. 5–11.

13. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

14. Гриньова В. М. Проблема цінності в психолого-педагогічній літературі. Проблеми особистісної орієнтації педагогічного процесу : зб. наук. пр. Харків, 2000. С. 26–33.

15. Єпіхіна М. А. Базові тенденції професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи у контексті сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2022. № 2 (51). С. 46–49. https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.46-49 (дата звернення: 25.05.2024).

16. Желанова В. В. Інноваційний вимір сучасної вищої освіти: аналіз напрямів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 50. Т. 1. С. 145–148.

17. Желанова В. В. Мультимедійний супровід інноваційних аспектів сучасної вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2022. № 2 (51). С. 50–53. https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.46-49 (дата звернення: 25.05.2024).

18. Зязюн І. А. Психопедагогічна домінанта професійної дії вчителя. *Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscyplin* / pod red. Zofii Szaroty, Franciszek Szlosek. Warszawa ; Krakow, 2013. S. 525–533.

19. Інноваційні технології навчання : навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / Кол. авторів ; відп. ред. Бахтіярова Х. Ш. ; наук. ред. Арістова А. В. ; упорядн. словника Волобуєва С. В. Київ : НТУ, 2017.

172 с.

20. Іщенко І. В. Гуманізм як фундамент системи цінностей педагога. Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко *«Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення»*, Київ, 9 листопада 2023 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Педагогічна думка, 2023. С. 60–63.

21. Казанжи І. В. Формування толерантно-партнерських стосунків в умовах Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 64. 2019. Т. 1. С. 36–40.

22. Концептуальні засади реформування школи : Нова українська школа. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

23. Копосов П. Г. Нова українська школа: дидактичні особливості організації навчально-ігрової діяльності учнів 1-2 класів : навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Фабула», 2021. 160 с.

24. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / упор. Флегонтова Н. М. Київ : КНУТД, 2013. 55 с.

25. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 2. С. 5–11.

26. Кушнір Н. О., Шакотько В. В. Підготовка вчителя початкової освіти і виклики Нової української школи. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2019. № 39. С. 92–99.

27. Лук'янченко О. М. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи засобами мистецтва. *Освітній простір України*. 2018. № 14. С. 190–196.

28. Машкіна С. В., Усатенко Т. П., Хомич Л. О., Шахрай Т. О. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності : монографія. Київ : ІПООД НАПН України, 2016. 168 с.

29. Мірошниченко О. А. Етапи соціалізації особистості. *Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя* : зб. наук. пр. Житомир, 1999. С. 89–96.

30. Мотуз Т. В. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 73. 2020. Т. 3. С. 85–88.

31. Невмержицька О. В. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія.* 2015. № 1. С. 25–30.

32. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

33. Нова школа: простір освітніх можливостей: проект / укладачі: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян. URL: http://mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf. (дата звернення: 30.05.2024 р.).

34. Онищук Л. А. Гуманізація освіти як основна детермінанта розвитку особистості. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 3. С. 102–107.

35. Падун Н. О. Навчально-дослідницька діяльність як засіб формування дослідницьких умінь учнів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 1. С. 90–93.

36. Педагогічна освіта і професійна підготовка в сучасному соціокультурному середовищі : монографія / Товканець Г. В. та колектив авторів / за заг. ред. Г. В. Товканець. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2018. 302 с.

37. Про вищу освіту : Закон України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 27.03.2024).

38. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019 (дата звернення: 17.06.2024).

39. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. Наказ міністерства освіти і науки України від 16.07.2018. № 776. URL: mon.gov.ua (дата звернення: 29.09.2022).

40. Про повну загальну середню освіту : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 12.05.2024).

41. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 24.02.2024).

42. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736. 45 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/file/text/87/f502781n16.pdf (дата звернення: 18.03.2024).

43. Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти : монографія / А. В. Сакун, О. П. Кивлюк, М. О. Нестерова та ін. Київ : КНУТД, 2020. 176 с.

44. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 138–148.

45. Савченко О. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи і учнів. Всеукраїнський наук.-практ. журнал *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2018. № 2. С. 4–10.

46. Савченко О. Цінності, що об’єднують шкільну і педагогічну освіту. *Післядипломна освіта в Україні*. 2012. № 2. С. 9–11.

47. Сікорський П. І. Нова педагогіка. Львів : Львівська політехніка.

2021. 539 с.

48. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєвєродонецьк, 2020. 194 с.

49. Сорочан Т. М. Учитель нової школи. Підготовка тренерів для навчання вчителів нової української школи. *Управління освітою*. 2018. № 3. С. 22–28.

50. Сущенко Л. О. Самоорганізація професійної діяльності вчителя початкових класів як основа його саморозвитку. Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. № 1(48). 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1KF1wao1jaAqTnjdWxS6RXWgOAVCPDly3/view

51. Сущенко Л. О. Ціннісні орієнтири педагогіки Олександри Яківни Савченко. *Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану*: збірник матеріалів ІІ Міжнародних педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану», Київ, 3 листопада 2022 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Педагогічна думка, 2022. С. 132–136.

52. Сущенко Л. О., Аксьонова І. В., Аксьонова К. А. Особливості інтелектуального розвитку молодших школярів в умовах модернізації змісту освіти. *Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку*. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 жовтня 2023 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 115 –117.

53. Сущенко Л. О., Білоконь Н. В. Компетентнісний потенціал ігрових методів навчання в Новій українській школі: зміст та дидактична стратегія. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2021. Т 2. Вип. 74. С. 63–68.

54. Терещенко Т. П. Аксіологічний вимір процесів глобалізації в культурно-освітньому просторі України. *Нова парадигма*. 2013. Вип. 116. С. 11–20.

55. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.

56. Фурман О. Успішність, успіх і Я–концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 191–204.

57. Хващевська О., Кишкар Є. Мотиваційна готовність майбутніх учителів початкових класів до впровадження інновацій в освітній процес. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Випуск 7. С. 179–190.

58. Хижняк І. Ключові результати професійної підготовки сучасного вчителя початкової школи у ЗВО. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. № 8. С. 5–15.

59. Химинець В. Оновлення початкової ланки освіти в контексті євроінтеграційної політики України. *Учитель початкової школи*. 2018. № 9. С. 3–5.

60. Хомич Л. О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів в умовах зміни цінностей суспільства. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського*. *Педагогічні науки*. Вип. 1.30. 2010. С. 11–16. URL: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/2_4.pdf (дата звернення: 25.05.2024).

61. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.

62. Чумак М. О. Професійні цінності майбутнього вчителя початкової школи як чинник його особистісного становлення. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 6 (25). С. 27–30.

63. Якимчук О. Компетентнісний підхід в освіті: українські реалії. *Вища освіта України*. 2020. № 3. С. 19–25.